

DİNİN ARAÇSALLAŞTIRILMASI: 31 MART İSYANI¹

YRD. DOÇ. DR. ASAF ÖZKAN*

Rumi takvime göre 31 Mart 1325, miladi takvime göre 13 Nisan 1909'da İstanbul'da ortaya çıktığı günden günümüze kadar nedenleri, sorumluları, amacı hakkında çok farklı yorumlar yapılan bir askerî isyan ortaya çıktı. Özellikle İstanbul'da bulunan ordunun askerleri arasında yayılan bu isyanın en dikkat çekici sloganının “Şeriat isteriz.” olması, yorumların daha çok dinsel içerikli ve irticai bir isyan olduğu yönünde yapılmasına neden oldu. İsyân sırasında kullanılan dinsel terimlerin ve “Şeriat isteriz.” sloganının kitleleri hareket geçirmek için işlevselliği bir kenara bırakılırsa, yaklaşık dokuz ay önce Meşrutiyeti ilan ederek anayasal rejime geçmiş bir ülkede böyle bir isyanın ortaya çıkması için daha farklı gerekçelerin olması gerekmektedir. Bu çalışmada 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde yaşanan iktidar mücadeleleri ve bu bağlamda İTC'nin gerçekleşmesinde etkili olduğu siyasi ve bürokratik tasfiyeler incelenerek 31 Mart İsyânının nedenleri ve bu nedenler içerisinde dinin yeri ele alınmaya çalışılacaktır.

1) II. Meşrutiyetin İlanından Sonra Mülki Bürokraside Yaşanan Tasfiyeler

1908 yılının yaz aylarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında birtakım hareketlenmeler görülmeye başlandı. 1907 yılının Eylül ayında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiş olan İTC² bu bölgede özellikle III. Ordu subayları ve küçük memurlar arasında yayılma alanı bulmuştu. Bölgedeki karı-

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

sıklıklar III. Orduya bağlı bazı subayların kendilerine bağlı birliklerle dağa çıkmalarına neden oldu.³ II. Abdülhamit'ten Meşrutiyeti ilan etmesini ve Anayasa'yı yürürlüğe koymasını isteyen bu isyancı subaylara karşı; İstanbul'dan bazı nasihatçiler gönderildi. Ancak bu nasihatçilerin çabaları işe yaramayınca II. Abdülhamit, olayları bastırmak için 18. Tümen Komutanı Şemsi Paşa'yı görevlendirdi (6 Temmuz 1908). Bunun üzerine Manastır'a gelen Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908'de İttihatçı bir subay tarafından öldürüldü.⁴ Ayaklanma kısa sürede Makedonya'daki III. Ordunun çeşitli birlikleri arasında yayılırken Edirne'de bulunan II. Ordu birliklerini de etkilemeye başladı. Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine İTC de isyancı subayları ve isyanı sahiplenerek tekrar Meşrutiyetin ilanı için siyasi propagandaya girişti. Sultan, önce bu isteğe karşı direnerek öteden beri olduğu gibi hareketin liderlerini rüşvet, casusluk ve baskı yoluyla engellemeye çalıştı. Ancak bu yöntem bu kez tutmamıştı. Padişahın bütün girişimlerine rağmen ihtilalcılar vazgeçemediler ve 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde Manastır ve Makedonya'nın diğer merkezlerinde Meşrutiyetin ilan edildiğini duyurdular.⁵

Makedonya'daki vilayetlerde bu şekilde Meşrutiyetin ilan edilmesi ve buna İstanbul'un da uyması için baskı yapılması üzerine, İstanbul'da Meclis-i Vükela toplanmış ve Padişah'ın da onayıyla 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) tarihinde II. Meşrutiyet ikinci kez ilan edilerek Anayasa yürürlüğe sokulmuştu.⁶ Böylece Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi başlamış oluyordu.

Meşrutiyet ilan edildiği zaman Sadrazamlık Makamında, 22 Temmuz 1908 tarihinde hükûmet kurmuş olan Sait Paşa bulunuyordu.⁷ Rejim değişmesine rağmen hükûmette herhangi bir değişiklik olmamıştı. Çünkü ihtilali gerçekleştiren İTC üyeleri, dönemin yaygın ifadesiyle "çoluk çocuk"⁸ olarak görülüyordu. Zaten Cemiyetin de hemen iktidara talip olmak gibi bir niyeti yoktu. Çoğunlukla küçük subay ve memurlardan oluşan Cemiyet, kendisini devlet yönetme konusunda yeterli bulmuyordu. Bu durumu Hüseyin Cahit ileriki günlerde şöyle anlatacaktır: "*Devr-i sâbık hiçbirimizi idare adamı olarak hazırlamadı. Bugün iş görebilecek olan adamlarımız o zaman memurîn-i devlet arasına sokulmazdı. Sokulanlar da iş başına kadar çıkamazdı.*"⁹ Dolayısıyla Cemiyet ilk etapta perde arkasında kalmak zorundaydı. Bu durum da Osmanlı Devleti'nde iktidar denklemini, Tanzimat Döneminde olduğu gibi Bâb-ı Âlî paşalarının lehine değiştirmişti. Devlet yönetimi Sait Paşa ve Kâmil Paşa gibi İttihatçı olmayan yüksek bürokratların eline geçmişti.¹⁰

Meşrutiyet ilan edildiği zaman Sadrazamlık Makamında, 22 Temmuz 1908 tarihinde hükûmet kurmuş olan Sait Paşa bulunuyordu.⁷ Rejim değişmesine rağmen hükûmette herhangi bir değişiklik olmamıştı.

İhtilalin ilk günlerinde yaşananlar Osmanlı Devleti'nin idari yapısında büyük değişikliklerin yaşanacağını haber verir gibiydi. II. Abdülhamit, şeyhülislamın huzurunda Meşrutiyeti koruyacağına dair yemin etmiş; ardından halk, devlet dairelerini dolaşıp vükela ve memurlara Meşrutiyete sadakat yemini ettirerek devrisabıkta kötü şöhret kazanmış kişilerin görevlerinden uzaklaştırılmalarını istemeye başlamıştı.¹¹ Ayrıca, İstibdat Döneminin, hak edilmeden sadece saraya yakınlık ve jurnalcılık ile elde edilen memuriyet ve maaşları da sorgulandı.¹²

İTC, doğrudan iktidara sahip olmak konusunda çekimser kalsa da idareyi ve bürokrasiyi kendi istediği şekle sokmak için harekete geçmişti. Eski monarşist bürokrasi gözden geçirilerek mümkün olduğu kadar değiştirilmeye ve yeni döneme uygun bürokratik kadro oluşturulmaya çalışılıyordu.¹³ Cemiyet, halk ve 25

İhtilalin ilk günlerinde yaşananlar Osmanlı Devleti'nin idari yapısında büyük değişikliklerin yaşanacağını haber verir gibiydi.

Temmuz 1908 tarihinde kendi inisiyatifi ile sansür baskısından kurtulmuş basın¹⁴, hükûmete karşı şiddetli taarruzlara başlamıştı. Çünkü Sait Paşa'nın 22 Temmuzda kurmuş olduğu hükûmet, monarşist eğilimleri olan, padişaha yakın ve devrisabıkta kötü şöhret sahibi olmuş birçok kişiyi bünyesinde barındırıyordu.¹⁵ Başta Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa olmak üzere hemen bütün kabine üyeleri eleştirilerden nasibini alıyordu. Cemiyet, halk ve basın tarafından gelen bu baskılara daha fazla dayanamayan Sait Paşa Hükûmeti istifa etti. Ancak padişah, hükûmeti kurma görevini 1 Ağustos 1908 tarihinde tekrar Sait Paşa'ya verdi.¹⁶ Aynı gün bir Hatt-ı Hümayûn yayımlayan padişah; hükûmet kurulurken ülkedeki silahlı kuvvetlere hükmeden Bahriye ve Harbiye Nazırlarının kendisi tarafından tayin edileceğini belirtiyordu.¹⁷ Yeni kurulan hükûmette, II. Abdülhamit'in isteği ile

Harbiye Nezareti Ömer Rüştü Paşa'ya, Bahriye Nezareti de yeni devrin istenmeyen adamlarından olan Hasan Rami Paşa'ya tevcih edilmişti. Diğer hükûmet üyelerinin birçoğu da eski hükûmet üyelerinden oluşuyordu.¹⁸ Bu durum hemen tepkiyle karşılanmıştı. Tanin gazetesinde yeni hükûmet; "*Anlaşıyor ki Bâb-ı Âlî eski düşüncelerden ayrılmıyor. Hâlâ güç ve değeri vezirlik rütbesi, -balâ- rütbesi kazanmış kimseler arasında arıyor. Oysa düşünmüyor ki bizim ülkede rütbe, değerlilik tanıtı değildir. Kendilerinden yararlanılacak adam yetiştirilmeye çalışılmadı, casus yetiştirildi.*"¹⁹ sözleriyle eleştiriliyordu. Ayrıca Hüseyin Cahit, Tanin'de yeni hükûmeti değerlendirdiği yazısında, meşrutî yönetimlerde padişahın Harbiye ve Bahriye Nazırlarını belirlemesinin söz konusu olamayacağını vurgulayarak, yeni rejimde millete karşı sorumlu olanın Heyet-i Vükela olduğunu; içinde padişah tarafın-

dan atanmış kişilerin bulunduğu bir hükûmetin, uyumlu çalışamayacağını iddia ediyordu. Cahit'e göre bir devletin idaresi mutlakıyetten meşrutiyete geçmek gibi büyük bir değişikliğe uğrarsa o devlette idare, zihinleri ve fikirleri bu yeni idare ile "perverde" olmuş zevata bırakılmalı idi. Çünkü "İdâre-i istibdâdın kavâid-i keyfiyesine alışmış, irtikâb ve irtişâ ile terakkî etmiş, hayatlarını, terakkîlerini, saadetlerini, iltimâsa, jurnalciliğe medyûn bulunmuş kimselerin bir ilân-ı resmi ile tashîh-i ahlak etmeleri kabil olamazdı."²⁰

23 Temmuz 1908 tarihinde Osmanlı Devleti için yeni bir devir başlamıştı. Ancak bu yeni devrin ne olduğu, toplum ve devlet hayatına ne getirip ne götürdüğü hakkında ortak bir fikir yoktu. Toplumun her kesimi yeni dönemi farklı biçimlerde algıliyordu. Örneğin; köylü ve tüccarlar meşrutiyeti vergi vermeme özgürlüğü olarak algılayarak; birçok memur, terfi ve maaş artışı olarak değerlendiriyordu. Bunlar özellikle II. Abdülhamit döneminde ikinci planda kalmış ve kendilerine tayin, terfi ve maaş konularında haksızlık yapıldığını düşünen kişilerdi ki, birçoğu İTC'ye bu sıkıntılar nedeniyle meyletmişti. Bunlara göre artık şikâyetçi oldukları konular ortadan kaldırılacaktı. Hatta, devrisabıkta özellikle siyasi nedenlerle işten çıkarılmış kişilerin, tekrar devlet hizmetine dâhil edileceklerine dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Oysa devrisabıkta yapılan haksızlıkları eleştirerek ihtilali gerçekleştiren İTC, idare örgütünü modernleştirmek ve daha rasyonel esaslara istinat eden bir sisteme geçmek istiyordu.²¹

23 Temmuz 1908 tarihinde Osmanlı Devleti için yeni bir devir başlamıştı. Ancak bu yeni devrin ne olduğu, toplum ve devlet hayatına ne getirip ne götürdüğü hakkında ortak bir fikir yoktu.

Meşrutiyetin ilan edildiği gün İTC merkezinin isteği doğrultusunda Makedonya'da bulunan siyasi suçluların affedilmesine dair bir Padişah İradesi yayımlanmıştı. Artık otoritesini kaybetmiş olan hükûmet, bu irade ile aslında kendiliğinden gerçekleşecek bu duruma bir kanun çerçevesi çizmek istemişti. Ancak o günlerin kargaşalı ortamında Rumeli hapisanelerindeki bütün suçlular zorla dışarı çıkmışlardı. Bu durum Anadolu ve İstanbul'daki diğer hapisanelere de sirayet etmişti.²² Bu arada Rumeli'de bulunan III. Ordu Müfettişliğinden gelen telgraf üzerine Makedonya'da çetecilik faaliyetlerinde bulunanların da affedilmeleri kararlaştırılmıştı. (27 Temmuz 1908).²³ Suçluların affedilmesine dair Padişah İradesi'nden sonra istibdat rejiminin ayırt edici özelliklerinden olan ve hürriyet mücadelesi veren kişilerin en büyük düşmanlarından hafiyelik kurumu da 30 Temmuz 1908 tarihinde yayımlanan bir İrade ile ortadan kaldırılmıştı.²⁴

Meşrutiyetin ilanıyla gelen bu aflarla birlikte farklı bir sorun ortaya çıktı. II. Abdülhamit, saltanatı boyunca kurduğu rejime muhalefet eden kişileri genelde

bir hizmete tayin veya ikâmete memuriyet kaydıyla taşraya sürgüne gönderiyordu. Dolayısıyla hapiste olmayan ancak siyasi suçlu olarak kabul edildiği için taşrada istihdam edilmiş çok sayıda memur vardı. İşte çıkarılan bu affın sürgünlere şamil olup olmadığı Meclis-i Vükelada tartışılmış, sonuç olarak 27 Temmuz 1908 tarihinde bunların da affedilmelerine dair İrade-i Seniyye çıkmıştır.²⁵ Zaten daha affa dair irade yayımlanmadan hürriyetin ilanı ile birlikte sürgünde olan bu kişiler İstanbul'a gelmeye başlamışlardı. Buldukları yerden gelirken yolluklarının karşılanmasını isteyen bu kişiler, İstanbul'a vardıklarında rütbe ve eğitimlerine göre birer memuriyet talep ediyorlardı. Bu durum, hükümet için bir süre sonra altından kalkılamaz bir hâl almıştı. Öyle ki hükümet, taşrada bulunan siyasi suçlulardan askerlerin bir işte istihdam edilmiş olanlarının buldukları görevlerde kalmalarına; açıkta olanlarının da Dersaadet'e gelmemelerine dair telgrafla emir göndermek zorunda kalmıştı.²⁶ Bu uyarılara rağmen, II. Abdülhamit rejiminin gazabına uğramış sürgünler, hürriyetin ilanı ile geldiğini düşündükleri nimetlerden hak iddia etmeye başlamışlardı. Çok sayıda küçük memur ve subayın yanı sıra bu grup içerisinde Jön Türk hareketinin tanınmış simalarından Dağistanlı Murat Bey (Mizancı), Ali Kemal, Prens Sabahattin gibi isimler de vardı. Bunlardan birçoğu Meşrutiyet rejiminden umduklarını bulamayınca saray çevresinde statükoları sarsılan kişilerle bir araya gelerek din kisvesi altında bir muhalefet cephesi oluşturacaklardır.²⁷

1 Ağustos 1908 tarihinde Sait Paşa tarafından kurulmuş olan hükümet, hiçbir kesimi memnun etmemişti. Basın, özellikle Harbiye ve Bahriye Nazırlarının padişah tarafından belirlenmesini eleştiriyordu. Kamuoyunun da pek memnun olmadığı bu hükümetin devam etmesi mümkün görünmüyordu.²⁸ Hükümete karşı tepkilerin en fazla yoğunlaştığı nokta, İstibdat Döneminde saraya yakın olan ve kötü şöhret sahibi kişilerin hâlâ herhangi bir kovuşturmaya tabi tutulmamış olmasıydı. Tanin gazetesi, Meşrutiyet aleyhtarı olduğu düşünülen başta Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa olmak üzere bu kişilerin, padişah ile halk arasına girerek, padişahın halka olan itimadını sarsmak istediklerini iddia ediyordu. Dolayısıyla bu kişiler bir an evvel değiştirilmeliydi.²⁹ Zaten inkılabın akabinde Meşrutiyetin ilanını kutlayan halk, büyük bir kalabalık oluşturarak saraya kadar gelmiş ve burada bulunan şeyhülislama Mabeynden uzaklaştırılmalarını istedikleri saray memurlarının bulunduğu bir liste sunmuşlardı. Listede, Başkâtip Tahsin, İkinci Kâtip Ahmet İzzet Holo, Tatar Şakir, Kaba Sakal Mehmet Paşa gibi isimler vardı.³⁰ Bu arada aynı gazete memurlara verilecek maaşları söz konusu ederek; Sait Paşa'dan, ida-

II Abdülhamit, saltanatı boyunca kurduğu rejime muhalefet eden kişileri genelde bir hizmete tayin veya ikâmete memuriyet kaydıyla taşraya sürgüne gönderiyordu.

renin düzelmesi, haksızlıkların kalkması gibi ideallerle ilan edilen Meşrutiyet Döneminde, verilecek maaşların neye göre verileceğini soruyordu. Çünkü Sait Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra memur maaşları ile ilgili yeni düzenlemeler içeren bir kararname hazırlamıştı. İşte gazete, eski devirde hafiyelik, jurnalcılık, iltimas, rüşvet gibi haksız yollarla maaşını beş on misline çıkararak kişilere yine aynı maaşın mı yoksa yayımlanan kararnameye göre düzenlenecek maaşın mı verileceğini soruyordu.³¹

Kamuoyundan gelen baskılara daha fazla dayanamayan Sait Paşa Hükümeti, 5 Ağustos 1908’de istifa etti. Padişah, yeni hükümeti kurma görevini Kâmil Paşa’ya verdi. Kâmil Paşa, 7 Ağustos 1908 tarihinde hükümeti kurdu.³²

Meşrutiyet, hürriyet gibi kavramların mahiyetini tam olarak kavrayamamış kalabalıklar, şikâyetçi oldukları eski rejimin görünen yüzü olan memurlara karşı şiddet eylemlerine başlamışlardı.

Sait Paşa’nın istifa ettiği gün sarayda da beklenen değişiklikler yaşanmış ve Tanin gazetesinde “*Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa ve Ragıp Paşa’nın Mabeynden alacakları katolunmuştur.*”³³ şeklinde kısa bir haber görülmüştü. Ayrıca istifa etmiş olan Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa ve Şehremini Reşit Paşa, firar edeceklerinden şüphelenildiği için 6 Ağustosta tevkif edilmişlerdi. Bunların yanı sıra, polis ve zabıta teşkilatından birçok kişi istihdamları uygun görülmediği gerekçesi ile açığa alınmışlardı.³⁴ Böylece eski devir bürokrasisine karşı hızlı bir tasfiye süreci başlamış oluyordu.

Aslında bu tasfiye süreci, hürriyetin ilanıyla birlikte ülkede yaşanan kargaşa ve anarşi ortamında başlamıştı. Yukarıda belirtildiği üzere meşrutiyet, hürriyet gibi kavramların mahiyetini tam olarak kavrayamamış kalabalıklar, şikâyetçi oldukları eski rejimin görünen yüzü olan memurlara karşı şiddet eylemlerine başlamışlardı. İstenmeyen memurlar bin türlü hakaretlerle devlet dairelerinden kovuluyorlardı.³⁵

Eski devir bürokrasisine karşı girişilen bu hareketler İstanbul’la sınırlı değildi. Aynı şekilde taşralarda da özellikle İTC’nin organize ettiği halk, bürokrasiye karşı harekete geçmişti. Devrisabıkta üzerine yüklenen ağır vergiler altında ezilmiş olan halk; Meşrutiyeti -en basit şekilde- vergi vermeme özgürlüğü olarak algılıyordu. Bunun yanı sıra merkezden gönderilmiş olan memurlar, özellikle vergi toplama konusunda halkı baskı altında tuttuğu için ilk tepki de bu memurlara karşı ortaya çıkmıştı. Meşrutiyetle birlikte bunların hükmü yok olunca birçok yerde halk kendiliğinden memurları defetmeye kalkışmıştı. Hüseyin Cahit’e göre halkın nefretini kazanan memurlar, davranışları ile yapılanları hak etmiş olsa da onların üzerinde bir devlet memuru sıfatı vardır. Şayet halk, devlet memuruna bu şekilde davranmayı alışkanlık hâline getirirse ileride tayin edilecek memurlara da

riayet etmemeye başlayacaktır. Dolayısıyla bunun önüne geçmek için hükûmetin halktan önce davranarak gerekli kanuni düzenlemeleri yapması gerekmektedir.³⁶

Birçok vilayetten merkeze çekilen telgraflarla valilerin azledilmesi isteniyordu. Örneğin; Trabzon Valisi Ferid Paşa; Trabzon halkının baskıları sonucu Dâhiliye Nazırı tarafından İstanbul'a çağrılmıştı.³⁷ Dönemin basını hemen her gün azil ve tasfiye haberleri veriyordu. Örneğin 7 Ağustos tarihli Tanin gazetesinde bu aziller, "*İdâre-i sâbıkânın en mülevves vesâit-i icrâiyesinden, hafiyelerinden, zalimlerinden olan, Hicaz Valisi Rağıp, Erzurum Valisi Abdulvahab, Trabzon Valisi Ferid, Kastamonu Valisi Fuad, Beyrut Valisi Mehmed Ali, Adana Valisi Bahri Paşa ve Beyler azledilmiştir. İşte ahaliye emniyet verecek şeyler bu gibi icraâttır.*"³⁸ şeklindeki haberle alkışlanmaktadır.

Merkez ve taşralarda yaşanan bürokratik tasfiyelerde, İTC'nin etkin olduğu görülmektedir. Taşralarda inisiyatifi ele alanlar genellikle, buldukları yerlerde birer İttihatçı dernek kuran II. Abdülhamit'in sürgüne gönderdiği eski muhaliflerdi.³⁹ Ahmet Reşit Rey'in tespitiyle, hükûmeti etkilemek ve yönetimde söz sahibi olmak isteyen bütün oluşumlar gibi İTC de memurların azil ve atanması salahiyetinin kendilerinde olduğunu göstermek suretiyle, halk nazarında hükûmet nüfuzuna sahip görünmeye çalışıyorlardı. Nitekim o sırada Halep Valisi olan Ahmet Reşit Rey, kendisine de devamlı "*İttihat ve Terakki Kulübü*" mührüyle bazı memurlar hakkında azil ve tart istekleri geldiğini ifade etmektedir.⁴⁰ Cemiyet merkezleri, önceki dönemde suistimal, rüşvet, iltimas gibi hâllerle tanınmış memurların listelerini nezaret ve vilayetlere vererek bunların işten el çektirilmelerini istiyordu. Böylece Cemiyetin "*denetleme iktidarı*" da resmîyet kazanmış oluyordu.⁴¹ Ancak, eski devir memurlarına karşı bazı kimselerin Cemiyet adına giriştikleri taarruzlar çoğalınca bu duruma bir dur demek gerekti. İstenmeyen Sait Paşa Hükûmeti istifa edip yerine Kâmil Paşa'ya hükûmet kurma görevi verilince İTC, 6 Ağustos 1908 tarihinde bir beyanname yayımlayarak bu "*namuskâr*" hükûmetin verimli bir şekilde çalışabilmesi için halkın "*idâre-i umûra*" müdahale etmemesi gerektiğini belirtmişti. Ayrıca beyanname "*Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti muamelât-ı resmîye-i hükûmete, bilhassa memurları tayin ettirmek gibi teferruata katiyen müdahale eylemek hakkını haiz değildir.*" ve "*İdâre-i sâbıkaya mensup olan bazı kimseler hakkında da ne yolda muamele icrası icabedeceği makamât-ı aidesinde tezekkür edilmekte olduğundan bu hususta dahi örfi ve tahakkümî muâmelâtтан katiyen ihtiraz ve içtinab olunmalıdır...*"⁴² ifadeleri ile yaşanan olayların önü alınmaya çalışılmıştı. Yine İsmail Hakkı Bey, Tanin'de yazdığı ma-

Devrisabıkta üzerine yüklenen ağır vergiler altında ezilmiş olan halk; Meşrutiyeti -en basit şekilde- vergi vermeme özgürlüğü olarak algıliyordu.

kalesinde; birtakım kişilerin Cemiyet adına yanlarına topladıkları halkla birlikte memurlara karşı giriştikleri hareketlerin yanlış olduğunu savunarak; Cemiyetin hiçbir zaman hükûmet işlerine karışmadığını iddia etmektedir. Ayrıca devletin görünen yüzü olan memurlar, hata yaptığı zaman cezasını devletin vereceğini ve memurların azil ve tayinine sadece sorumlu kişilerin karar verebileceğini belirtmektedir.⁴³

Daha inkılabın ilk günlerinden itibaren devrisabık bürokratlarına karşı şiddetli hücumlarda bulunan Tanin gazetesi bile memurlara karşı girişilen hareketleri abartılı bulmuş ve bu tür hareketlerin sonlandırılması gerektiğine dair yazılar yayımlamaya başlamıştı. “*Küçük Memurların Ne Kabahati Var?*” başlıklı imzasız bir yazıda; devriistibdadı yaşamış insanların içerisinde hiçbir şeye bulaşmadan yaşamış temiz insanların çok fazla olmayacağı iddia ediliyordu. Bu nedenle tamamen memur olmak hasebiyle veya amirlerinin zorlamasıyla devriistibdatta rüşvet, suistimal, irtikâp gibi suçlara karışmış küçük memurların affedilmeleri gerektiği belirtilmektedir. Çünkü bunların yaptıkları küçük yolsuzluklara kadar incelemeler genişletilirse devlet idaresinde çalıştıracak adam bulmak zorlaşacaktı. Zaten asıl işin başında olanlar ve devriistibdadin büyük “*zulümkârları*” teker teker cezalarını buldukları bugünlerde bunların yaptıkları beş on kuruşluk küçük suistimaller “*sadaka-i saadet-i hüriyet*” olarak kabul edilmeliydi. Makale, “*Kaç nâsiyemiz var çıkacak pâk ve dirahşân?*”⁴⁴, sözüyle bitmektedir ki bu söz mevcut bürokrasinin içinde bulunduğu dramatik durumu veciz bir şekilde anlatmaktadır.⁴⁵

Daha inkılabın ilk günlerinden itibaren devrisabık bürokratlarına karşı şiddetli hücumlarda bulunan Tanin gazetesi bile memurlara karşı girişilen hareketleri abartılı bulmuş ve bu tür hareketlerin sonlandırılması gerektiğine dair yazılar yayımlamaya başlamıştı.

Ülkede yaşanan karışıklıklara Kâmil Paşa Hükûmeti daha fazla seyirci kalamamıştı. Bu durumda hükûmet, Osmanlı tarihi açısından çok da yabancı olmayan bir yönteme başvurmak zorunda kalmıştı ki o da “*Tensikat*”tı.⁴⁶ II. Abdülhamit döneminde belli başlı kadrosu olmayan dairelere iltimas yoluyla gereğinden fazla memur alınır. Çoğu kez daireye bile uğramayan bu kişilerin işini de koruyucusuz memurlar yapmak zorunda kalırdı. Bu da hem maliyeye büyük bir yüke hem de dairelerde huzursuzluğa neden olurdu. “*Tensikat bu gibi hâlleri tabii ve akla uygun bir şekle sokmak için yapıldı.*”⁴⁷

Tensikatın, zikredilen sebeplerin dışında ideolojik olmasa da bürokrasi içerisinde yaşanan hizip çatışmalarında karşı tarafı ortadan kaldırmak için de kullanıldığı görülmüştü. Örneğin Mithat Paşa’dan sonra Sadaret’e gelen Mahmut Nedim Paşa, iktidarını güçlendirmek için Âlî ve Fuat Paşalar taraftarı bürokrat-

lara karşı sert bir temizlik hareketine girişmiş ve merkez ve taşra teşkilatının o güne kadar gördüğü en kapsamlı memur tensikâtını gerçekleştirmiştir.⁴⁸

Meşrutiyetin ilanından sonra zaten kendiliğinden başlamış olan tensikata 14 Ağustos 1908 tarihinde yayımlanan bir Padişah İradesi ile hukuksal çerçeve çizilmiştir. İrade’de öncelikle hâlihazırda devam eden tensikata göre dairelerde gereğinden fazla olan memurlardan açığa çıkarılanların yaşlı olanlarının emekliye sevk edileceği, diğerlerine ise yeni bir göreve tayin edilinceye kadar “mazûliyet maaşı” bağlanacağı kararlaştırılmış olmasına rağmen, tensikata maruz kalan memurların bu uygulamaya itiraz ettiği belirtiliyordu. Ancak, “Devâir-i merkeziyenin hâl-i hazırı ıslahat ve tensikata pek muhtaç.” olarak değerlendirildiği için bu itirazlar dikkate alınmamış ve mevcut memurlar içinde, “lüzûmundan fazla ve ehliyet ve kabiliyetleri gayr-i kâfi” olanların harice çıkarılacakları ve bunlara bir hizmete tayin edilinceye kadar “mazûliyet maaşı” verileceği ifade ediliyordu. Açığa çıkarılacak memurlara verilecek mazuliyet maaşını da belirleyen İrade’ye göre; mevcut maaşı 1000 kuruşa kadar olanlara maaşının tamamı; 1000 kuruştan fazla olanlara, 1000 kuruşun tamamı üst tarafının da yarısı mazuliyet aylığı olarak bağlanacaktı. Ayrıca, açıkta geçecek sürenin de emeklilik süresine eklenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁹

14 Ağustos tarihli Padişah İradesi’nin içeriği hiç zaman kaybedilmeden 15 Ağustosta nezaretlere gönderilmiş ve her nezaret de kendi dairesinde uygulamaya koymuştu.⁵⁰ Nezaretlerde kurulan ve üç üst düzey memurdan oluşan Tensikat Komisyonları hızlı bir şekilde memurları değerlendirmeye başlamışlardı.⁵¹

Dersaadet’te bulunan merkezî daireler için kararlaştırılan tensikâtın kısa bir süre sonra taşraları da kapsayacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Evvela 18 Ağustos 1908’de Dâhiliye Nezareti, vilayetlere çektiği telgrafla buralarda bulunan memurlar arasında “sû-i ahval ile müştehir ve emniyete gayr-i layık ve nâ-ehil kimseler” varsa bunların halk tarafından şikâyet edilmesine gerek kalmadan bağlı buldukları nezaretlere bildirilmesini ve bu suretle ne kadar memurun değiştirilmesi gerektiğine dair listelerin hazırlanarak Dâhiliye Nezaretine gönderilmesini istiyordu.⁵² Yine 19 Ağustosta 14 Ağustos tarihli Padişah İradesi’nin merkezde olduğu gibi taşralarda da uygulanacağı “Bütün vilâyet ve elviye-i mülhakaya tebliğ olunmuştur.”⁵³

Vilayetlere gönderilen bu tebligat üzerine 29 Ağustos 1908 tarihinde, Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine çekilen telgraf, taşralarda bürokrasinin içinde

Mithat Paşa’dan sonra Sadaret’e gelen Mahmut Nedim Paşa, iktidarını güçlendirmek için Âlî ve Fuat Paşalar taraftarı bürokratlara karşı sert bir temizlik hareketine girişmiş ve merkez ve taşra teşkilatının o güne kadar gördüğü en kapsamlı memur tensikâtını gerçekleştirmiştir.

bulunduğu durumu açık bir şekilde özetlemektedir. Vali Hazım imzasıyla çekilen telgrafta; vilayette bulunan memurların, mevcut işleri yerine getirme konusunda zaten yeterli olmadıkları belirtilerek birtakım komisyonlar tarafından bunlara ayrıca görevler yüklendiği için dairelerdeki vazife ve muamelat ıslah ve tensik edilmedikçe memur açığa çıkarmanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁴

Hükûmetin, kadrolarda kalacak ve açığa çıkarılacak memurlar için öngördüğü maaş düzenlemesine Hüseyin Cahit Bey, tensikat çalışmalarını değerlendirdiği bir yazıda itiraz ediyordu. 14 Ağustos tarihli Padişah İradesi'ne göre, açığa çıkarılacak memurlardan maaşı 1000 kuruşa kadar olanlara maaşlarının tamamı,

Devlet dairelerinde yaşanan geniş temizlik hareketlerine paralel olarak Kâmil Paşa Hükûmeti de 16 Ağustos 1908 tarihinde yayımladığı resmî programında, nezaretleri ıslah ederek, fazla memurları emekliye sevk edeceğini vadediyordu.

1000 kuruştan fazla olanlara, 1000 kuruşun tamamı üst tarafının da yarısı kadar maaş ödenecekti. Hüseyin Cahit Bey'e göre; zaten maaşı 1000 kuruştan fazla olanlar bu maaşı haksızlıkla hafiyelik, jurnalcılık, irtikâp gibi hâllerle artırmışlardı. Dolayısıyla 5000 kuruş maaşı olan bir memurun maaşı 3000 kuruşa düşeceği gibi eski devirde altı ayda bir alınan maaşlar artık aylık ödeneğinden bu kişiler zarar değil kâr etmiş olacaktı. Bu nedenle asıl tensikatın yüksek maaşlılar arasında yapılması gerekiyordu.⁵⁵ Yine aynı yazıda Hüseyin Cahit Bey'in, dairelerde kimlerin açığa çıkarılıp kimlerin bunların yerine tayin edileceğini tartışırken; ehliyet ve liyakati ön plana çıkardığı görülmektedir ki ona göre bunun en belirgin göstergesi mektepten diplomalı olmaktır. Özellikle gençlerin önünü açmak adına diplomalılara öncelik tanınmalıdır.⁵⁶ Hüseyin Cahit Bey'in bu tutumu Jön Türklerin ve İTC'nin taşıdığı "Mekteplilik" ideolojisine de uymaktadır.

Dairelerde esen tensikat rüzgârı, ihtilali gerçekleştiren grupların devrisabıkta en fazla şikâyetçi oldukları sorunlardan jurnalcılığı hortlatmıştı. Özellikle küçük memurlar memnun olmadıkları amirlerini "devrisabık adamı"dır diyerek Tensikat Komisyonlarına jurnallemeye başlamışlardı. Tanin yazarı İsmail Hakkı Bey, bu sorunu sütunlarına taşıyarak, devlet dairelerinde olması gereken hiyerarşi ilkesinin zedelenmesine neden olacak böylesi davranışların engellenmesi gerektiğini savunmaktaydı.⁵⁷

Devlet dairelerinde yaşanan geniş temizlik hareketlerine paralel olarak Kâmil Paşa Hükûmeti de 16 Ağustos 1908 tarihinde yayımladığı resmî programında, nezaretleri ıslah ederek, fazla memurları emekliye sevk edeceğini vadediyordu.⁵⁸ İdare mekanizmasında yaşanan ve yaşanması muhtemel olan böyle büyük bir değişim İTC'nin yarı resmî yayın organı olan Tanin gazetesini bile te-

dirgin etmişti. Gazetede “*Şikâyetlerimiz*” başlığı altında çıkan yazıda; Şûrâ-yı Devlet’te yapılan tensikatın usulsüz olduğu iddia edilerek mazisi karanlık birçok kişi vazife başında kalırken işe yarayacak kişilerin harice çıkarılması eleştiriliyordu.⁵⁹ Ayrıca Hüseyin Cahit tensikat çalışmalarının bu kadar kapsamlı tutulmasının ilerde çok önemli bir soruna neden olacağını iddia ediyordu ki, o da devlet dairelerinde çalıştırılacak adam bulunamaması idi. Çünkü Cahit’e göre; önceki dönem hiç kimseyi idare adamı olarak yetiştirmemişti. Dolayısıyla istibdat idaresinin doğası gereği merkeze yaklaştıkça ahlaki bozulmuş olan memurlar arasında, saf ve temiz kalmış olanları bulmak zordu. Bu nedenle idareyi ıslah etmeye yönelmiş olan devlet ricalinin önünde iki seçenek vardı: “*Ya mâzinin bütün karanlıklarını karıştırarak bütün hafâyâ ve esrârı ortaya dökmek yahut birçok şeyleri meshût bırakarak üzerine bir afv ve nisyan örtüsü çekmek. Adam kahtlığından muzdarip olmamak için ikinci şıkkı tercih etmek zaruridir.*”⁶⁰ Böylece adam kıtlığı çekilmemesi için birtakım şeylerin unutulması taraftarı olan Hüseyin Cahit Bey; tensikatın yönünü daha çok eski devrin kötü şöhret sahibi, haksız rütbe ve servet edinmiş üst düzey bürokratlarına çevirmeye çalışıyordu. Örneğin; hürriyet kahramanları Enver ve Niyazi Beylerin adını taşıyacak iki kruvazör alınması gündeme gelince Hüseyin Cahit, önceki idare zamanında servetini artırmış eski bürokratları adres göstererek şayet yaptıkları haksızlıkların, yolsuzlukların unutulmasını istiyorlarsa en büyük yardımı bunların yapması gerektiğini savunuyordu.⁶¹ Yine Hüseyin Cahit Bey’e göre; İstibdat Döneminde keyfî bir şekilde dağıtılan rütbelere nedeniyle rütbe artık bir üstünlük olamazdı. Bu nedenle eğer eski devir rütbelileri yaptıklarının unutulmasını istiyorlarsa “...ben rütbemi selâmet-i vatan nâmına terk ediyorum.” diyebilmelidirler.⁶²

İstibdat idaresinin doğası gereği merkeze yaklaştıkça ahlaki bozulmuş olan memurlar arasında, saf ve temiz kalmış olanları bulmak zordu.

İttihat ve Terakki gazetesi de bir “*İhtâr-ı Mahsûs*” yayımlayarak geniş çaplı tasfiye hareketlerinin sakıncalarını belirtiyordu. Gazeteye göre; bütün memurların sırf idareimüstebidenin siyaseti nedeniyle azledilmesi ne adaletle ne de meşrutiyetle bağdaşamazdı. Dolayısıyla tensikatın daha kontrollü ve kimseyi mağdur etmeden yapılması gerekliydi.⁶³ Devrisabıkta izlenen memur alım politikalarındaki suistimaller, dairelerin içinde bulunduğu durum gibi nedenlerle hemen herkes bürokraside bir tensikatın yapılması gerektiğine katılıyordu. Ancak, özellikle yapılacak tensikatın birtakım insanların menfaatine dokunacağı ve ister istemez bir gayrimemnunlar zümresi yaratacağı düşünülünce, başta İTC olmak üzere iktidar tedirgin oluyordu. Menfaatlerinin bozulması gerekçesiyle basının tensikat karşısında değiştirdiği tutum, bu tedirginliğin haklılığını ispat etmesi konusunda

oldukça önemlidir. Meşrutiyetin ilk günlerinde hükûmeti tensikata başlaması konusunda teşvik eden basın, tensikat başladıktan sonra ağız değiştirerek bu konuda çok da acele edilmemesi gerektiğini savunmaya başlamıştı.⁶⁴

Yapılan bütün düzenlemeler, ardından yayımlanan talimatlara rağmen, özellikle gerek kadro dâhilindeki gerekse kadro haricindeki hoş gözle bakılmayan eski devir ricaline, kanuni hakları olmasına rağmen herhangi bir ödeme yapılmıyordu. Yaşanan bu sıkıntı üzerine Meclis-i Vükela bir genelge yayımlayarak *“İlân-ı hürriyeti müteakip efkâr-ı umûmiyede hâsıl olan galeyân üzerine açığa çıkarılan memurîn ile Avrupa’ya firar edenler ve ilân-ı hürriyetten mukaddem memur iken tabâid olup yerlerine diğerleri alınanlardan bu kere avdet edenlere”*⁶⁵ maaş bağlanmasının zaruri olduğunu ilan etmişti.

Mebus seçimlerinin ardından, 17 Aralık 1908’de Meclis-i Mebûsan toplandığı zaman en büyük tartışma konularından biri de memur tensikatu meselesi olmuştur. 26 Ocak 1909’daki oturumda Elazığ Mebusu tarafından Meclis Riyasetine bir önerge sunulmuştu. Bu önergede, bütün dairelerde devam eden tensikat çalışmalarının aslında hukuksuz olduğu iddia edilerek çalışmaların, bir yasal çerçeveye içerisine alınması gerektiği ileri sürülüyordu.⁶⁶ O gün için bu önerge nazarıdikkate alınmamışsa da tensikat konusu Meclisin gündeminde devamlı varlığını korumuştur.

Dairelerdeki mevcut memurların tensikatu yanında Meclis-i Mebûsan; II. Abdülhamit devrinde sürgüne gönderilerek mağdur edilen memurlar için de girişimlere başlamıştı. 27 Ocak 1909 tarihli oturumda Layiha Encümeni Meclis Riyasetine sunduğu mazbata ile *“...devr-i sâbıkta birer suretle nefy ve tağrip edilmiş ve ilân-ı meşrûtiyet üzerine menfûlâlarından avdet etmiş olan mağdûrîn ve menfîlerin ehliyet ve iktidârlarıyla mütenâsîp birer memuriyetlerde istihdamlarıyla tehvîn-i ihtiyaclarını; ... bunların felaketlerine sebep olanlarla devr-i istibdâtta devlet ve memleketin izmihlalini mücip olacak efal-i zalimane ve harekât-ı hâinânede bulunanlar hakkında le-vazım-ı ma’deletin icrasını”*⁶⁷ talep ediyordu. Bu layiha Meclis tarafından kabul edilerek encümene havale edilmiştir.

Kâmil Paşa Hükûmetinin yapmış olduğu tensikat çalışmaları İTC ile ona bağlı mebuslar tarafından şiddetle eleştiriliyordu. Eleştiriler, özellikle memurlar açığa çıkarılırken veya yeniden atanırken *“damat ve mahdumların”* kullandığı noktasında birleşiyordu.⁶⁸ Bu arada eski devrin üst düzey ricalinden ve vükelasından olan kimselere verilmesi gereken mazuliyet maaşları sorunu ortaya çıkmıştı. Çünkü devrisabıkta bir yolunu bularak maaşlarını çok fazla yükseltmiş olan bu kişiler, yeni düzenlemelere göre yine yaklaşık yirmişer bin kuruştan fazla maaş alabileceklerdi. Bir Meclis-i Vükela toplantısında Maarif Nazırı Ekrem Bey, bu kişilere böyle yüksek maaşların artık verilmemesi gerektiğini söylediği zaman Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey, birkaç kişiye fazla maaş verilmesin diye kabul edilmiş prensiplerin bozulmasının uygun olmayacağını ileri sürüyordu.⁶⁹

Eski nazır ve Meclis üyelerinin durumu, çok geçmeden bir tezkere ile Meclis-i Mebûsanın da gündemine gelmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yaşanan aşırılıklar üzerine devrisabıkın önde gelen kişilerinden Selim Melhame, Serasker Rıza Paşa, Necip Melhame Paşa, Rami Paşa gibi eski devir adamlarından bazıları yurt dışına kaçarken bazıları da tutuklanarak Büyükkada'da ikamete mecbur edilmişti. İşte Meclis-i Mebûsana sunulan 16 Ocak 1909 tarihli tezkere ile bunlara ne yolda muamele edileceği soruluyordu. Bunun üzerine Meclis-i Mebûsanda sert tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan tartışmaların ardından 18 Ocak 1909'da tartışmalı kişiler hakkında tahkikat yapacak özel bir encümen kurulmasına karar verilmiştir.⁷⁰

Meclis-i Mebûsan seçimleri ile başlayarak Balkanlar'daki karışık durumun da etkisiyle hükûmet ile İTC arasındaki uyum kaybolmuştu. Son olarak eski devir adamları hakkında alınan bu kararlar Cemiyet ile hükûmet arasındaki zıtlaşmaları güçlendirmişti.⁷¹ Sonuç olarak; 13 Şubat 1909 tarihinde Kâmil Paşa Hükûmeti için güvenoyuna gidilmiş ancak, Meclis-i Mebûsandan güvensizlik oyu çıkınca Kâmil Paşa istifa etmek zorunda kalmıştı.⁷² Kâmil Paşa'nın istifası ile yerine aynı gün Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilmiş ve o da 14 Şubat 1909'da hükûmetini kurmuştur.⁷³

Yusuf Hikmet Bayur'un, İTC'ye yakınlığı nedeni ile dönemini İttihat ve Terakkinin fiilî iktidara gelmesi olarak değerlendirdiği Hüseyin Hilmi Paşa⁷⁴; 17 Şubat 1909'da Meclis-i Mebûsanda Hükûmet Programı'nı okuyarak göreve başladı. Son zamanlarda kamuoyu tepkisi nedeniyle tensikat işini yavaşlatmış olan Kâmil Paşa Hükûmetinin⁷⁵ tersine yeni hükûmetin programında, iç işlerinde yapılması gereken icraatların başında devlet dairelerinin düzenlenmesi gereği üzerinde durulmaktaydı.⁷⁶ Programdaki bu ibareden de cesaret alan mebuslar tensikat yapılması hususunda hükûmeti sıkıştırma başladılar. Bunun üzerine Maliye Nazırının da onayını aldıktan sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Âyân ve Mebûsandan seçilecek birer üye ile tensikatın yapılacağı dairelerden üst düzey bir memurdan oluşacak "*Tensik Komisyonları*" kurulmasına karar verdi. Ayrıca, bütün devlet dairelerini kapsayacak bir Tensikat Kanunu'nun yapılması görevini de Adliye Nazırı Nazım Paşa'ya havale etti. Nazım Paşa'nın hazırladığı Layiha 12 Nisan 1909'da Mecliste okunmuştu. Bir gün sonra çıkan 31 Mart İsyanında (miladi 13 Nisan 1909) Nazım Paşa asiler tarafından vurulunca bu layiha da Nazım Paşa'nın son eseri olarak kalacaktı.⁷⁷

Meclis-i Mebûsan seçimleri ile başlayarak Balkanlar'daki karışık durumun da etkisiyle hükûmet ile İTC arasındaki uyum kaybolmuştu.

Meşrutiyetin ilan edildiği tarihten itibaren başlayan ve ilk başlarda idare-i sabıkanın uygulamalarına tepki duyan halkın da tecavüzleri ile birlikte oldukça gayrihukuki bir şekilde yürütülen bürokratik tasfiye, daha sonra yukarıda açıklandığı üzere bir hükümet politikasına dönüşerek, çıkarılan irade ve kararlarla yürütülmüştü. Meclis-i Mebûsanın açılışıyla birlikte bütün bu tasfiye hareketleri devlet mekanizmasının ıslahı şeklinde tasavvur edilerek tensikat başlığı altında tartışılmaya başlanmış ve müstakil bir Tensikat Kanunu çıkarılmaya çalışılmıştır. Zaman zaman hükümetler bu işi savsaklamaya çalışsa da Meclis-i Mebûsan her zaman takipçisi olmuştur. Ancak bütün gayretler 31 Mart İsyanı (13 Nisan 1909) ile kesintiye uğrayacaktır.

Osmanlı Devleti'nde, gerilemenin devlet adamları tarafından fark edilmesi ile girişilen yenileşme çabalarının bir ürünü olan geleneksel-modern ikiliği bütün kurumları olduğu gibi orduyu da etkilemişti.

2) Askerî Bürokraside Yaşanan Tasfiyeler

Meşrutiyetin ilanından sonra düzene sokulması gereken en önemli işler arasında ordunun ıslahı meselesi vardı. Hürriyetin kazanılması sürecinde birinci derecede rol oynamış olan özellikle mektepli subaylar, önceki dönem de şikâyetçi oldukları mesleki sorunlarını kendi lehlerine düzenlemek için girişimlere başladılar.⁷⁸ Dönemin askerî yayınlarda da artık genç subayların ön plana geçmesi gerektiği konusu zikredilmeye başlanmıştı.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde, gerilemenin devlet adamları tarafından fark edilmesi ile girişilen yenileşme çabalarının bir ürünü olan geleneksel-modern ikiliği bütün kurumları olduğu gibi orduyu da etkilemişti. Sivil bürokrasideki "mektepli-medreseli" ayrımı, subaylar arasında da "alaylı-mektepli" şeklinde tezahür etmişti. II. Abdülhamit döneminde, öğrencilerine modern eğitim veren Harp Okulundan yılda ancak

90-100 subay mezun oluyordu. Bu sayının, Osmanlı ordusunun subay ihtiyacını karşılaması mümkün değildi. Bu boşluğu doldurmak için kabiliyet ve liyakat göz önünde bulundurularak erat arasında seçilen kişiler, "alaylı" subay olarak yetiştiriliyorlardı.⁸⁰ Nazariyatta kuvvetli mektepli subayların tersine, çoğu ancak okuma yazma bilen alaylı subaylar, ordu içerisinde yetiştiklerinden dolayı fiiliyatta daha ileri idiler. Aynı zamanda alaylı subaylar, içerisinde çıktıkları eratin ruhunu daha iyi anlıyorlar ve asker arasında seviliyorlardı.⁸¹

Almış oldukları modern eğitimin yanı sıra, meslek hayatına atıldıktan sonra karşılaştıkları problemler, mektepli subayları II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefete yöneltmişti. II. Abdülhamit döneminde yapılan düzenlemeler sonucunda 1908'e gelindiğinde Osmanlı ordusu yedi ordu bölgesine ayrılmıştı.⁸² Devlet katında, bu ordular ve görev yapan subayları arasında eşitlik söz konusu

değildi. Merkezi İstanbul'da bulunan I. Ordu (Hassa Ordusu) subayları genellikle alaylılardan seçiliyordu.⁸³ Ordu içerisindeki mevcudiyetlerini ve rütbelerini tamamen padişaha borçlu olan, dolayısıyla saltanata tam bir sadakatle bağlı olan alaylı subaylar, özellikle merkeze ve etkin görevlere atanıyorlardı.⁸⁴

Mektepli subaylara gelince, almış oldukları modern eğitime rağmen hem terfilerde yaşanan haksızlıklar ve yolsuzluklar hem de düzensiz ödenen maaşlarla yaşamak zorundaydılar. Bu olumsuzluklara rağmen, yetenek ve kabiliyetleri dolayısıyla imparatorluğun Makedonya gibi en sorunlu bölgelerine gönderiliyorlardı.⁸⁵

Alaylı ve mektepli subay meselesi ordu içerisinde bir an evvel halledilmesi gereken bir sorun olarak görülürken, subayları huzursuz eden diğer bir mesele de daha doğar doğmaz askerî bir rütbeye sahip olan subaylardı. Bunlar genel olarak şehzadeler ve bazı üst düzey devlet adamlarının çocuklarıydı. Daha okul sıralarında rütbe ve makam kazanan bu imtiyazlı asilzadeler diğer halk çocukları gibi teğmen olarak mezun olmaları gerekirken, yüzbaşı, binbaşı, yarbay hatta albay olarak göreve başlıyorlardı.⁸⁶ Bu imtiyazlı subayların çoğu padişah veya üst düzey devlet adamlarının yanında yaver olarak istihdam edilirdi. Asker Mecmuası'nda yaverlikle ilgili bir makale yazan Osman Senâi Bey'e göre; bizde en fazla suistimal edilen kurum yaverlik kurumu idi. Sadece padişahın 390 yaveri olduğunu belirten Senâi Bey; Almanya örneğini vererek bizde de yaverler ve yaverliğin daha makul bir zemine oturtulması gerektiğini ileri sürüyordu.⁸⁷ İmtiyazlı öğrenciler için 1880-1890 yılları arasında Harp Okulunda özel sınıflar bile açılmıştı.⁸⁸

Alaylı ve mektepli subay meselesi ordu içerisinde bir an evvel halledilmesi gereken bir sorun olarak görülürken, subayları huzursuz eden diğer bir mesele de daha doğar doğmaz askerî bir rütbeye sahip olan subaylardı.

II. Abdülhamit döneminde, subayların en fazla muzdarip oldukları düzensiz maaşlar ve terfiler merkezden taşraya doğru uzaklaştıkça artmaktaydı. Bir kere taşraya gönderilen subay, tekrar merkeze dönebilmek için güçlü bir torpil bulmak zorundaydı. Âdeta görev yaptığı yerde unutulmuş subayların tersine, merkezdeki subaylar bol maaş ve hızlı terfilere boğuluyorlardı.⁸⁹ Özellikle, bayramlarda ve padişahın tahta çıkışının yıl dönümlerinde, İstanbul'da bulunan I. Orduya bağlı 1 ve 2. Fırka subayları ile saraydaki maiyet subaylarına rütbe, nişan, madalya ve maaş zammı dağıtılması âdet hâline gelmişti. Buna karşın uzak vilayetlerdeki ordularda daha yüksek rütbe almaya hak kazanmış birçok subay bu haktan mahrum kalmıştı.⁹⁰ Hızlı terfiler nedeniyle yüksek komuta kademesi gereğinden fazla şişirilmişti. Örneğin, 1887-1888'de 23 müşir (mareşal), 90 ferik (tümgeneral), 167 mirliva (tuğgeneral), 382 miralay (albay) ve 553 kay-

makam (yarbay)⁹¹ bulunduğu hâlde, 1904-1905 yılında 31 müşir, 184 ferik, 284 mirliva, 453 miralay ve 625 kaymakam vardı. Daha düşük rütbelilerde aynı şekilde büyük artış göstermiştir.⁹²

İşte subaylar arasında, daha okul sıralarında başlayan ve tayin oldukları birliklerinde devam eden bu türden sorunlar Meşrutiyetle birlikte gün yüzüne çıkmıştı. Mektepli subaylar bir taraftan kendilerini devletin kurtarıcıları olarak gördükleri için, diğer taraftan da bahsedilen sorunların halli için giriştikleri muhalefet hareketinde başarılı olmuşlar ve bütün problemleri ortadan kaldıracığını düşündükleri bir reçete olan Meşrutiyeti ilan ettirmişlerdi. Bundan sonra yapılması gereken şikâyet edilen konuların bertaraf edilmesiydi.

III. Ordunun genç subaylarına sırtını dayayarak ihtilali gerçekleştiren İTC, Meşrutiyetin ilanından sonra da “*Mukaddes ve Gizli İhtilal Cemiyeti*” olma özelliğini muhafaza ederek siyaset yapmaya devam etti. Dolayısıyla Cemiyete mensup subaylar da ülke siyasetinin içinde kaldı.⁹³ İTC'nin, asker desteği ile Meşrutiyeti ilan ettirip ve yine asker desteği ile politika yürütmesi, siyasal rakiplerine karşı avantajlı duruma gelmesini sağlıyordu. Demokratik siyasal kültürü gelişmemiş ülkede bu durum, İTC dışında kalarak muhalif hareketlere yönelen kesimlerin de asker desteği aramasına neden olacaktır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, II. Meşrutiyetin ilanından sonra II. Abdülhamit'in, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kendisinin belirlemesi gerektiği yönündeki isteği nedeniyle çıkmış olan kriz yüzünden Sadrazam Sait Paşa istifa etmiş yerine Kâmil Paşa hükûmet kurmuştu. Bu hükûmetin kuruluş aşamasında da padişah iddiasını devam ettirmesine rağmen kabul edilmemiş ve Kâmil Paşa, Müşir Recep Paşa'yı Harbiye Nazırlığına getirmişti. Ancak Recep Paşa, 15 Ağustosta ölünce, yerine Ali Rıza Paşa Harbiye Nazırlığına⁹⁴; Ahmet İzzet Paşa da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine getirilmişti.⁹⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra birçok subayın siyasi faaliyetlere devam etme isteği ordu içerisinde gerekli olan hiyerarşi anlayışının bozulmasına neden oldu. Bu nedenle yeni Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisinin öncelikle bu meseleyi halletmesi gerekiyordu. Ordunun düzene sokulması için çalışmalar başlatıldı.⁹⁶ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinden 12 Ağustos 1908'de bütün ordulara “*mukaddeme-i icraat*” olmak üzere bir muhtıra gönderildi. Bu muhtıra göre; “...kadro haricindeki zâbitândan malûmât, ehliyet-i askeriyesinden istifade kabil olanların münhal bulunan yerlere tayini, mükteşebât-ı ilmîyesi işgal ettiği mevki-i rütbe ile mütenâsib bulunmayan sinn ve malul bulunan memurînden müste-

II. Meşrutiyetin ilanından sonra birçok subayın siyasi faaliyetlere devam etme isteği ordu içerisinde gerekli olan hiyerarşi anlayışının bozulmasına neden oldu.

hakk-ı tekâüd olanların icrâ-yı tekâüdüleri taht-ı karara alınmıştır."⁹⁷ Böylece Meşrutiyetten sonra orduda yapılacak ıslahat için ilk hareket veriliyordu.

Meşrutiyetle birlikte yapılan yeni düzenlemeler, mektepli subayların önceki dönemde olduğu gibi sadece günlük siyasette değil; aynı zamanda kazandıkları ayrıcalıklar ve terfiler sayesinde ordu içerisinde de ağırlıklarının artmasına neden oldu. Subaylar arasındaki mevcut sorunlar, yeni kurulan Meşrutiyet rejimine bakış ve tavırdaki farklılık sorunuyla iç içeydi. Kendilerini Meşrutiyetin bekçisi olarak tanımlayan mektepli subaylar, siyasal güçlerindeki artışla paralel olarak ordu içerisinde profesyonelleşmeyi destekliyorlardı. Böyle bir politikanın uygulanması hâlinde mevcut konumlarını kaybedeceklerini bilen alaylı subayların te-

Kendilerini Meşrutiyetin bekçisi olarak tanımlayan mektepli subaylar, siyasal güçlerindeki artışla paralel olarak ordu içerisinde profesyonelleşmeyi destekliyorlardı.

dirgin olması doğaldı. Nitekim çok geçmeden mektepli subayların etkisi ile sadakatsizliklerinden olmasa bile itaatsizliklerinden şüphe edilen alaylı subaylara karşı tasfiye hareketlerine başlandı.⁹⁸ Özellikle İstanbul'da bulunan I. Ordu (Hassa Ordusu) ya mensup alaylı subaylardan 1400'ü kısa süre içerisinde kadro haricine çıkarıldı.⁹⁹

Kadro haricine çıkarılacaklarına dair söylentiler ve icraatlar kısa sürede alaylı subaylar içerisinde huzursuzluğa neden olmaya başladı. Huzursuzluğun ilk belirtileri 1908'in Eylül ayı içerisinde I. Orduda görüldü. Hassa Ordusu 1. Süvari Fırkasındaki alaylı subaylar, kendilerinin ihracıyla yerlerine mektepli subayların tayin edileceğinin kararlaştırıldığı iddiasıyla, 5. Süvari Alayı 4. Bölük Yüzbaşı Vekili Halit Efendi tarafından Çırpıcı mevkiinde bir protesto toplantısına davet edildiler. Aynı bölük yüzbaşlarından Kâzım Bey'in de Halid Efendi'ye yardım

ettiği ortaya çıkınca bu subaylar tevkif edilerek Hassa Ordusu bünyesinde kurulan Divan-ı Harpte yargılanmışlardır.¹⁰⁰ Konu hakkında yapılan tahkikatın ardından Divan-ı Harp, olaylara karışan başta sabık 1. Süvari Fırkası Kumandanı Ferik Refik Paşa olmak üzere çeşitli rütbelerde dört alaylı subayın değişik taşra ordularında hapisle cezalandırılmasına karar vermiştir. Divan-ı Harp tarafından alınan bu karar, 9 Kasım 1908 tarihinde padişah tarafından onaylanmıştır.¹⁰¹

Ordu içerisinde yaşanan bu tür olayların, mektepliler ve alaylılar arasındaki uçurumu derinleştirdiği gibi alaylı subayların içerisinde çıktığı erati da etkilediği anlaşılmaktadır. Er, onbaşı ve çavuş olarak sıradan askerlerin alaylı subay olma şansı gittikçe azalmaktaydı. Hem maddi kazanç hem de toplumsal statü artışı olarak görülen subaylık şansının ortadan kalkması, eratin yeni rejime karşı mesafeli davranmasına neden oluyordu. Yeni dönemde benimsenen disiplinli askerî eğitim nedeni ile dinî vecibelerini tam olarak yerine getiremediklerini iddia

eden erat; aslında din kisvesi altında, yeni dönemde kaybettikleri ayrıcalıkları geri kazanmak istiyorlardı.¹⁰²

Bu arada İstanbul'da Meşrutiyet karşıtı ve dinsel içerikli bir olay ortaya çıktı. 7 Ekim 1908'de Halıcılar Camii imamı olan Kör Ali lakaplı Ali Hoca, yanına topladığı 40-50 kişilik bir grupla saraya yürüyerek padişah ile görüşmek istediğini bildirdi. Bu istek üzerine Mabeyne gelen padişaha; "*Padişahım çoban isteriz, Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. İslam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemelidir. Resim çıkartılmamalı. Tiyatrolar kapanmalı. Korkma tecelliyat var. Evliya perde altından tecelli ediyor*" diyen Kör Ali'ye padişah; şeriatın gereğinin yerine getirileceği garantisini vermişti.¹⁰³

Yeni dönemde benimsenen disiplinli askerî eğitim nedeni ile dinî vecibelerini tam olarak yerine getiremediklerini iddia eden erat; aslında din kisvesi altında, yeni dönemde kaybettikleri ayrıcalıkları geri kazanmak istiyorlardı.

8 Ekimde Kör Ali'nin tutuklanması ile sona eren Meşrutiyet karşıtı ve istibdat yanlısı bu olay¹⁰⁴, İTC'yi, kurulmasına önayak olduğu yeni rejimi korumak için önlemler almaya itti. İlk akla gelen Cemiyetin kalesi sayılan Makedonya'daki III. Orduya bağlı bazı birliklerin "*Niğahbân-ı Meşrutiyet*"¹⁰⁵ olarak İstanbul'a getirilmesiydi. Aslında bu olay, Cemiyet açısından Makedonya'dan Meşrutiyet taraftarı askerleri getirmek için bir bahane oldu. 19 Ekim 1908 tarihinde III. Orduya bağlı üç avcı taburu İstanbul'a getirilerek buradaki kışlalara yerleştirildi.¹⁰⁶

Avcı taburları, Meşrutiyeti korumanın yanı sıra Yıldız ve civarında ki padişaha bağlı güçler için bir denge unsuru olarak da İstanbul'a getirilmişti. Hürriyet ve Meşrutiyet taraftarı subaylarına rağmen, bu taburlarda görev yapan askerlerin bu ideallere subayları ile aynı ölçüde bağlı olduğunu iddia etmek

zordur. Hatta askerler için padişaha sadakat hâlâ canlılığını korumaktadır.¹⁰⁷ Dolayısıyla Niğahbân-ı Meşrutiyet olarak Rumeli'nden getirilerek İstanbul'daki kışlalara yerleştirilen 2, 3 ve 4. Avcı Taburları; getiriliş amaçlarının tam tersine ileriki dönemlerde gelişecek İttihat ve Terakki karşıtı muhalefet için önemli bir destek kaynağı ve yayılma alanı olacaktır.¹⁰⁸

Avcı taburlarının İstanbul'a getirilmesinden kısa bir süre sonra 28 Ekim 1908'de Hassa Ordusuna bağlı 3. Taburun terhis zamanı gelmiş askerleri, Cidde'ye gönderilmek istenince isyan ederek terhislerini istediler. Terhisleri geciktirilmiş askerlerin bu tavırları ilk defa rastlanan bir durum olmamasına rağmen; askerler bu kez, babacan tavırlı alaylı subaylar yerine daha sert tedbirlere başvuran avcı taburlarını ve onların başındaki mektepli subayları karşılarında buldular.¹⁰⁹ III. Orduya bağlı avcı taburları 31 Ekim 1908'de asileri çevirdi ve çıkan çatışmada üç çavuş ölürken üçü de yaralandı.¹¹⁰ Yaşanan olaylar erat ve alaylı subaylar ile mektepli subaylar arasındaki mücadele ve zıtlışmanın artmasına neden

olmuştur.

3) II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefetin Ortaya Çıkışı, Tasfiye Mağdurlarının Gelişen Muhalefet İçindeki Yeri ve 31 Mart İsyanı a- Muhalefetin Yapısı

II. Meşrutiyetin ilanından evvel, II. Abdülhamit rejiminin gazabına uğramış veya mevcut rejimden her ne sebeple olursa olsun hoşnut olmayan hemen herkes Jön Türk hareketine katılmıştı. II. Abdülhamit döneminin muhalif Jön Türk hareketinin siyasi ve fikrî planda homojen bir yapı arzettiğini iddia etmek güçtür. Farklı siyasal görüşleri, kişisel çıkarları, özlem ve idealleri olan bu grubu bir araya getiren ve birlikte hareket etmelerini sağlayan duygu, II. Abdülhamit'e duyulan öfke idi.

II. Meşrutiyetin ilanı; Jön Türk fraksiyonlarından İTC'nin, daha çok küçük subay ve memurlardan oluşan Rumeli merkezinin gayretleriyle gerçekleşmişti.¹¹¹ Hâl böyle olunca doğal olarak kurulacak yeni düzende bu grup daha etkili ve ön planda olacaktı. II. Abdülhamit döneminde kendisine haksızlık yapıldığını düşünenler, siyaseten ceza alanlar ve aynı zamanda ihtiras sahibi kişiler yeni dönemde İttihatçı geçinmeye ve kurulacak yeni düzende bir yer edinmek için çalışmaya başladılar.¹¹²

İstibdat Dönemi uygulamalarından muzdarip olmuş herkes için İTC tam bir sığınma kapısı hâline geldi. Resmen olmasa bile perde arkasından idarede söz sahibi olan İTC'nin; az zamanda her şeyi düzelterceğini, bütün olumsuzlukları izale edeceğini düşünen insanlar, zaman geçtikçe hayal kırıklıklarına uğradılar. Kısa süre içerisinde İTC'ye karşı bir gayrimemnunlar zümresi oluşmaya başladı¹¹³ ki siyasal muhalefet de bu zümre içerisinde çıkacaktır.

Muhalefet hareketine başlayan gayrimemnunların da muayyen bir karakteri yoktu. Aynı Jön Türk hareketinde olduğu gibi yeni muhalefetin de ortak paydası, İTC'ye karşı olmaktı. Ancak gerekçeleri farklıydı. Gerekçeleri açısından yeni muhalefet hareketini üç gruba ayırmak mümkündür: 1) Jön Türk hareketi içinde bulunmuş ancak, hürriyetin ilanından sonra İTC ile gerek siyasi gerekse fikrî alanda uyuşmayan Jön Türk liderleri, 2) II. Abdülhamit döneminde siyaseten mağdur edilmiş, sürgüne gönderilmiş kişiler. "*Mağdûrîn-i Siyasiye*" olarak tanımlanan bu kesim Meşrutiyetin ilanı ile Dersaadet'e gelmişler, ancak umduklarını bulamamışlardı. 3) II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan bürokratik tasfiye sürecine tabi tutulan devrisabık ricali, mülki ve askerî bürokratlar. Dikkat edilirse, bütün bu kesimler, farklı sebeplerle siyasetin ve ülke yönetiminin dışında bı-

II. Meşrutiyetin ilanından evvel, II. Abdülhamit rejiminin gazabına uğramış veya mevcut rejimden her ne sebeple olursa olsun hoşnut olmayan hemen herkes Jön Türk hareketine katılmıştı.

rakılmışlardı. Dolayısıyla mevcut ekonomik gelirlerinden de yoksun kalmışlardı. Özel teşebbüsün ve burjuvazinin gelişmediği, nimet ya da imkânların devlet ile girilmiş ilişki, unvan ve makamlara riayetle yukarıdan aşağıya doğru küçülerek paylaşıldığı, devlet kademesinde bulunmanın en önemli statü kaynakları arasında olduğu bir ülkede eğitim almış insanların bürokrasi dışına itilmesi, o insanların yönetimdeki gruba düşmanlık beslemesine ve fırsat bulduğu ilk anda yerine geçmek için çalışmasına neden olabilir. Bu durum, çoğu zaman bürokrasinin genel karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni yönetime karşı kısa süre içerisinde ortaya çıkmaya başlayan bu gayrimemnunlar zümresi, gazetecilik yaparak ve muhalif cemiyetler kurarak İTC'ye karşı muhalefete başladılar.

Jön Türkler içerisinde sürgüne gönderilmiş ve nefyedilmiş olanlardan İttihatçıların dışında kalanların birçoğu dönüşlerinde gazetecilik alanında muhalefete başladılar.

b- Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti (Ağustos 1908)

Jön Türkler içerisinde sürgüne gönderilmiş ve nefyedilmiş olanlardan İttihatçıların dışında kalanların birçoğu dönüşlerinde gazetecilik alanında muhalefete başladılar. İnkıdam'da Ali Kemal, Serbestî'de Hasan Fehmi ve Mevlanzâde Rifat, Mizan'da Murat Bey, Volkan'da Derviş Vahdeti bu kişilerdendir.¹¹⁴ Bunlar gibi tanınmış isimlerin yanı sıra onlarca sürgün de teker teker İstanbul'a gelmeye başladı.¹¹⁵ "Mağdûrîn-i Siyasî"ler olarak adlandırılan bu insanlar, dönüşlerinde İTC'den umduklarını bulamayınca dönemin ilk muhalefet kuruluşu olarak kabul edilebilecek "Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti"ni kurdular.¹¹⁶

Ağustos 1908'de kurulan Cemiyetin kurucuları; Tarık Zafer Tunaya tarafından, Avnullah El Kâzımî, Ali Vefa, Dr. Ali Saip, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal, Asitaneli, Behçet, Ertuğrul Şakir Bey ve Efendiler olarak zikredilmektedir.¹¹⁷

Düşünsel olarak Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet görüşlerini benimseyen¹¹⁸ Fedâkârân-ı Millet Cemiyetinin amacı; istibdat idaresi tarafından nefyedilmiş, sürgünlere gönderilmiş ve hakları gasbedilmiş kişilerin haklarını korumak ve bunlara yardım toplamak şeklinde özetlenebilir. Bu şekilde padişah'tan bile para aldıkları iddia edilmektedir.¹¹⁹ Matbuat sahasında Hukuk-ı Umûmiye gazetesini kullanan Cemiyetin yine bir iddiaya göre "binlerce mensubu" vardı.¹²⁰

Meşrutiyetin ilanından sonra devlet dairelerinde başlayan tensikat çalışmaları devam ederken Fedâkârân Cemiyetinin savunuculuğunu üstlendiği siyasi mağdurların durumu tartışma konusu oldu. Tensikata dair Padişah İradesi, taşralarda bulunan devlet dairelerine de şamil edilince, II. Abdülhamit döneminde

rejim aleyhtarı hâl ve tavırları nedeniyle merkezden uzaklaştırılarak uzak vilayetlerde mektupçu muavini, vilayet maiyet memuru gibi birtakım görevlere tayin edilenler veya ikamete mecbur tutulanlar hakkında bir karar verilmesi gerekiyordu. Bu kişilerin çoğu genel af ilan edilince İstanbul'a dönmeye başlamışlardı. Ancak bu sürgünler, İstanbul'a geldikleri zaman bir taraftan yol masraflarının karşılanmasını ve eski maaşlarının ödenmesini talep ederken diğer taraftan önceki dönemde memuriyetlerinden açığa çıkarılmak suretiyle mağdur edildiklerine inandıkları için nezaretlere başvurarak yeniden birer memuriyete atanmayı talep ediyorlardı.¹²¹ Maliye Nezareti, Sadarete gönderdiği bir yazıda; esasen sıkıntılı olan bu kişilerin, bu şekilde mevcut gelirlerinden yoksun kalarak Dersaadet'e toplanmalarının sıkıntılarını iyice arttıracaklarını, bu yüzden, tensikat sırasında açığa çıkarılacak memurlara uygulanacak yöntemin bunları da kapsayacak şekilde düzenlenmesinin; yani yeni bir memuriyete atanıncaya kadar taşrada aldıkları maaşın devam ettirilmesinin uygun olacağı belirtiliyordu.¹²² Maliye Nezaretinin bu teklifi Sadaret tarafından kabul edilmiş ve taşralardan dönen sürgünlere buralarda aldıkları maaşın ödenmesine karar verilmiştir.¹²³ Sürgünde herhangi bir geliri olanlar hakkında bu karar alınırken; sürgünden önce memur olup da her ne sebeple olursa olsun ödeneği bulunmayanlara da tensikat sırasında açıkta kalanlar gibi bir istihdam alanı bulununcaya kadar sürgünden önceki maaşlarının verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Vükela Meclisi kararına göre, mağdurlardan memur olmayanlara maaş bağlanması söz konusu değildi.¹²⁴

Fedâkârânın sözcüsü durumundaki Hukuk-ı Umûmiye Gazetesi, hükûmetin bu kararından pek hoşnut olmamıştı. Öncelikle mağdurlara herhangi bir istihdam alanı yaratılmadan, iş verilmeden bağlanacak maaşı "sus payı" olarak değerlendiriyordu. Bu eleştiriler üzerine hükûmet 1909'un Şubat ayında; 1- Daha önce memurluğu bulunmayanların maaşa ya da gündeliğe hakkı olmadığını, 2- Memurluğu olanların bir şey istemeye hakları olmadığı hâlde önceden bağlı buldukları nezaretlerde açılacak kadrolarda ilk tercih olarak değerlendirilmelerini kararlaştırdı. Alınan bu karar da mağdurlar tarafından beğenilmeyerek protestolara uğradı.¹²⁵

Hükûmetin kendileri hakkında almış olduğu kararları beğenmeyen mağdurlar, yaptıkları toplantı sonunda Mebûsan ve Âyân'a verilmek üzere bir dilekçe hazırladılar. Bu dilekçedeki istekleri kısaca şöyle özetlenebilir: 1- Mağdurlara 24 Temmuz 1908 tarihinden itibaren başlayarak maaş bağlanması, 2- Mağdurlardan isteyenlerin okullarına devam etmeleri, istemeyenlerin memuriyete tayin olunmaları, 3- İstibdat Döneminin ileri gelenlerinden alınan paraların,

Fedâkârânın sözcüsü durumundaki Hukuk-ı Umûmiye Gazetesi, hükûmetin bu kararından pek hoşnut olmamıştı.

adaletin yerini bulması için özel bir kurul tarafından mağdurlar arasında paylaştırılması, 4- Açılacak yeni memuriyetlere yapılacak tayinlerde, mağdurların tercih edilmesi, mağdurların mağdurluk süresinin memurluk süresinden sayılarak buna göre emekliye sevkleri; ölen mağdurların ailelerine sağ olanları gibi tazminat, emekli maaşı vs. verilmesi.¹²⁶ Fedâkârân Cemiyeti destekli mağdurların biraz da ütöpik görünen bu isteklerinin o dönemde gerçekleştirilmesi mümkün değildi. İsteklerini kabul ettirememeye bu insanların kolay bir şekilde muhalefete kaymalarına ve İTC karşıtı güçler tarafından kullanılmalarına neden oluyordu.

Kuruluşundan itibaren İTC'ye şiddetle muhalefet eden Cemiyet; reisi Av-nullah El Kâzımî'nin Kerkük Mutasarrıflığına tayin edilmesine ve İTC'nin bas-kalarına rağmen, 31 Mart İsyanının sonuna kadar faaliyetlerine devam etmiştir.¹²⁷

23 Temmuz 1908'de Anaya-sa'nın tekrar yürür-lüğe konarak Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte, Sabahattin Bey kendisine bağlı Jön Türkleri memleketin muhtelif noktalarına göndererek propa-ganda çalışmalarını başlattı.

c- Osmanlı Ahrâr Fırkası (14 Eylül 1908)

Hürriyetin ilanından sonra İTC'ye muhalif ola-rak kurulan ikinci bir oluşum da "*Ahrâr Fırkası*"dır. Ahrâr Fırkasının siyasal amaçlarını ve kuruluş ge-rekçesini iyi anlamak için II. Meşrutiyet öncesine git-mek gerekir. Yukarıda bahsedildiği üzere II. Abdülhamit'e muhalefet eden Jön Türkler içerisinde farklı fraksiyonlar vardı. İTC'den sonra bunlardan en önemlisi, Prens Sabahattin'in öncülük ettiği ve 1902'deki ilk Jön Türk Kongresindeki fikir ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkmış olan "*Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*" idi. Jön Türkleri birleş-tirmek adına ikinci kongre, 27-29 Aralık 1907 tari-hinde toplanmıştı. Bu toplantıda da ilkinde olduğu gibi yine Prens Sabahattin'in ademimerkeziyetçi gö-rüşleri ile Ahmet Rıza'nın merkeziyetçi görüşleri çarpışmıştı. Fikrî anlamda bir birlik sağlanamasa da siyasi olarak II. Abdülhamit rejiminin yıkılarak yerine Meş-rutiyetin yeniden ilan edilmesi için birlikte çalışma konusunda anlaşmaya varıl-mıştı.¹²⁸

23 Temmuz 1908'de Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konarak Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte, Sabahattin Bey kendisine bağlı Jön Türkleri memleketin muh-telif noktalarına göndererek propaganda çalışmalarını başlattı. Bu amaçla Doktor Nihat Reşat Bey İstanbul'a, Fazlı Bey ve Celalettin Arif Beyler de İzmir'e geldiler. Ayrıca diğer birçok ademimerkeziyet taraftarı da yurt dışında buldukları mer-kezlerden yurda dönmeye başladılar.¹²⁹ Muhtemelen ademimerkeziyetçilerin bu tavırları, İTC'nin hoşuna gitmemiş ve Anadolu'da teşkilatlanmalarına izin ver-memek için harekete geçilmişti. Fazlı Bey ve Celalettin Arif Bey'in İzmir'deki faa-

liyetleri burada bulunan İTC temsilcisi Doktor Nazım Bey tarafından engellenmeye çalışılırken, Anadolu seyahatine çıkan ademimerkeziyetçilerden birçoğu tutuklanmıştı.¹³⁰

Hâlbuki, yukarıda belirtildiği üzere 1907'deki II. Jön Türk Kongresinde İttihatçılarla ademimerkeziyetçiler arasında ihtilal konusunda fikir birliği sağlanmıştı. Yeni dönemde de bu fikir birliğini devam ettirebilmek için İTC temsilcileri Cemal (Paşa), İsmail Hakkı (Paşa) ve Bahattin Şakir Beyler ile Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti temsilcileri Hüseyin Tosun, Nihat Reşat ve Muhittin (Paşa) Beyler arasında görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde iki cemiyetin İTC'nin çatısı altında birlikte faaliyet göstermesi konusunda anlaşmaya varıldı.¹³¹

Bu arada önemli Jön Türk liderlerinden Prens Sabahattin Bey, 2 Eylül 1908'de¹³² yanında babası Damat Mahmut Paşa'nın cenazesi olduğu hâlde İstanbul'a geldi. Kendisine büyük bir karşılama töreni yapılan Prens'in, cenaze merasimine katılan cemaat temsilcilerine iadeiziyarete bulunurken Rum Patriği'ne yaptığı reverans, basına, "*Patriğin elini öptü.*" şeklinde yansıdı. Ve özellikle İttihatçı basın tarafından şiddetle eleştirildi. Ayrıca İTC'nin toplantılarına davet edilen Prens; fazla sıcak karşılanmadığı gibi, sık sık Ahmet Rıza'nın "*terbiye harici tarizlerine*" uğruyordu. Bunun üzerine Prens, Cemiyet merkezine olan ilgisini kesti.¹³³

İTC'nin varılan anlaşmaya rağmen, Prens'e ve ademimerkeziyet taraftarlarına karşı takındığı tavır, Jön Türk hareketinin yeniden bölünmesine neden oldu. Kısa süre sonra, 14 Eylül 1908 tarihinde 31 Mart İsyanından önceki ana muhalefet partisi olan "*Osmanlı Ahrâr Fırkası*" kuruldu. Prens Sabahattin Bey, İstanbul'a döndükten sonra Bebek Bahçesi'nde verdiği bir konferans sırasında, İkdam muharriri Ahmet Samim ve Nurettin Ferruh Beyler bir muhalefet partisi kurulmasını ve Prens'in de reis olmasını teklif ettiler. Siyasetin dışında kalmak istediğini ileri süren Prens, teklifi reddetti. Ancak yakınları olan Ahmet Fazlı, Mahir Sait, Celalettin Arif Beylerin Nurettin Ferruh Bey ile müzakerelerini temin ederek fırkanın kurulmasına yardımcı oldu.¹³⁴

Kâğıt üzerinde reisi belli olmayan Osmanlı Ahrâr Fırkası; Kâtib-i Umûmi Nurettin Ferruh Bey olmak üzere, Celalettin Arif, Mahir Sait, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tefvik, Nazım ve Şevket Beyler tarafından kuruldu.¹³⁵ Fırkanın belli bir reisi olmayınca özellikle İttihatçı basın çeşitli tahminler yürüterek reisi bulmaya çalışıyordu. Ancak genel kanı Prens Sabahattin Bey'in Fırkanın gizli reisi olduğu yönündedir.¹³⁶ Zaten Fırka, Prens Sabahattin'in ademimerkeziyetçi görüşlerinin

İTC'nin varılan anlaşmaya rağmen, Prens'e ve ademimerkeziyet taraftarlarına karşı takındığı tavır, Jön Türk hareketinin yeniden bölünmesine neden oldu.

Meşrutiyet sonrasındaki temsilcisi olarak değerlendirilmektedir.¹³⁷ Basında İkdam, Serbestî, Yeni Gazete, Sada-yı Millet gazeteleri ile 17 Mart 1909'da Prens'in parasal desteği ile yayımlanmaya başlayan Osmanlı Gazetesi, Osmanlı Ahrâr Fırkasının sözcülüğünü yaparken, Volkan gazetesi de kendi açısından Fırkayı desteklemiştir.¹³⁸

Meclis-i Mebûsan seçimlerine sadece İstanbul'da katılabilen Osmanlı Ahrâr Fırkasının hiçbir adayı başarılı olamamış; yalnız Mahir Sait Bey Ankara'da yapılan bir ara seçimde kendi gayretleri ile seçilmeyi başarmıştır.¹³⁹ Bu arada, Meşrutiyet öncesinde jurnalcılık ile suçlanan Ali Kemal ile önceden hazırlanan bir ihtilal hareketinde döneklilik ettiği iddia edilen İsmail Kemal Beylerin fırkaya dâhil edilmeleri ve mebus adayı olarak gösterilmeleri, Doktor Rıza Nur, Fazlı, Mahir Sait

Fırkanın belli bir reisi olmayınca özellikle İttihatçı basın çeşitli tahminler yürüterek reisi bulmaya çalışıyordu. Ancak genel kanı Prens Sabahattin Bey'in Fırkanın gizli reisi olduğu yönündedir.

ve Celalettin Arif Beyler gibi Fırkanın öncülerinin tepki göstererek istifa etmelerine neden oldu. Bunun üzerine Ali Kemal ve İsmail Kemal Beylerin Fırka ile alakaları kesilince istifalarını geri aldılar.¹⁴⁰

İTC'ye muhalif olarak kurulan Osmanlı Ahrâr Fırkasının en fazla itiraz ettiği noktalar; İTC'nin yıkılan istibdat yerine kendi istibdadını ikame etmeye çalışması, askeri siyasete alet etmesi, Osmanlılıktan vazgeçerek Türkçü politikalar izlemeye başlaması ve kendisine katılan devrisabık ricalini yine devlet kademelerinde istihdam ederek politikasını kabul etmeyen insanları vatana ihanetle suçlamasıdır.¹⁴¹ Meşrutiyetin ilanından sonra İTC'nin etkisi ile başlayan tensikat çalışmaları sırasında birçok yanlışlıklarda yapılmaktaydı. Hiç hak etmediği hâlde tasfiyeye tabi tutularak mağdur edilenlerin yanı sıra, eski devir adamlarından birçoğu da memuriyetlerine devam ettirilmekteydi. Ahrâr Fırkasının eleştirilerini bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.¹⁴²

Aslında siyasi rakiplerini devrisabık ricaline yakın olmakla suçlamak bu dönemde sıkça rastlanan bir hâldir. 31 Mart İsyanından kısa bir süre önce Ahmet Rıza Bey, Pera Palas'ta verilen bir ziyafet sırasında irat ettiği nutukta; "*Devr-i istibdâdda cerr-i menfaat (çıkar sağlama) veya anâsır-ı Osmaniye'yi ayırmağa hizmet eden hâinler bu inkılâbdan tabii memnûn değildirlir. Onlar yine eski devri isterler veyahut aynı maksada bir tarîk-ı âherle nâil olabilmek için hüriyetin kayıtsız, kontrolsüz olmasını isterler. Cemiyetin tahakkümünden şikâyet eden onlardır. Bir taraftan ilmiyeyi, diğer taraftan anâsır-ı gayr-i müslimeyi Cemiyetten soğutmağa çalışan onlardır. Hâsıl Cemiyetin dağılmasına lüzûm gösteren onlardır.*"¹⁴³ şeklinde konuşmuştur. Bunun üzerine Ahrâr Fırkası, Ahmet Rıza Bey'i eleştirerek "*hainler*" ifadesi ile kendilerini kastedip etmediğini sordu. Ahmet Rıza Bey ile Ahrâr Fırkası arasında cereyan eden

bu tartışmaya köşesinden katılan Hüseyin Cahit Bey'e göre, şayet İTC, devrisabık ricalini himaye etmiş olsaydı Ahrâr Fırkası diye bir fırka olmazdı. Cahit'e göre Ahrâr Fırkası, İTC'den yüz bulamayan eski devir ricali ile menfaatlerine ters düştüğü için Cemiyetten ayrılan eski İTC'lilerin bir araya gelerek oluşturduğu bir fırkadır.¹⁴⁴

Osmanlı Ahrâr Fırkası, 31 Mart İsyanından sonra üyelerinin çoğunun takibata uğraması ve yurt dışına çıkmak zorunda kalması nedeniyle faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaktır.¹⁴⁵

d- İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti (5 Nisan 1909)

31 Mart İsyanından önce kurulan ve bu isyanın başlıca tahrikçilerinden sayılan bir diğer muhalif oluşum da "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti*"dir. Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetlerinden önce yayın organı olan ve Cemiyetin kurulmasından önce yayın hayatına başlayan Volkan gazetesi ve kurucusu Derviş Vahdetî'den bahsetmek gerekmektedir. 1870 Kıbrıs doğumlu olan Vahdetî; II. Abdülhamit zamanında padişaha verdiği bir jurnal nedeniyle sürgüne gönderilmiş ve yıllarca İstanbul'dan uzakta dolaştıktan sonra Meşrutiyetten sonra İstanbul'a dönmüştü.¹⁴⁶ İstanbul'da ilk önce İTC'ye girmeye çalıştı. Ancak bu girişimi sonuçsuz kalınca diğer Cemiyetten umduğunu bulamayanların bir kısmı gibi bir gazete çıkarmak için bir takım faaliyetlere girişti. Öncelikle saraya müracaatla çıkaracağı gazete için parasal destek talep etmesine rağmen reddedildi.¹⁴⁷ Buna rağmen 11 Aralık 1908 tarihinden itibaren Volkan gazetesini çıkarmaya başladı. İlk sayısından itibaren İTC'ye muhalefete başlayan gazetenin temel özellikleri Sina Akşin tarafından; "1) İslamiyetçi, 2) Hürriyetçi ve Kanûn-ı Esasî taraftarı, 3) İnsaniyetçi, 4) Eski sürgün ve kaçkınları korur, 5) Sabahattincilik, dolayısıyla İngilizcilik, 6) Osmanlılık"¹⁴⁸ olarak ifade edilmektedir. Gazetesinin ilk sayısından itibaren İttihat ve Terakkiye karşı muhalefete başlamasına rağmen Derviş Vahdetî'nin ilk başlarda tavrı çok da keskin görünmemektedir. Örneğin Derviş, 11 Ocak 1909 tarihli Volkan gazetesinde "*Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Enver Beylere*" seslendiği yazısında İttihat ve Terakki Cemiyetini Meşrutiyetin ilanından dolayı kutsarken sonraki uygulamalar nedeniyle eleştiriyordu. Eleştirilerinin odak noktasına da Ahmet Rıza gibi eski liderlerini koyuyordu. Niyazi Bey, Enver Bey ve Atıf Bey gibi Meşrutiyetin ilanını sağlayan genç subaylardan ise Ahmet Rıza, Mizancı Murat ve Prens Sabahattin gibi Jön Türk liderlerinin bir araya getirilmesi için yardım talep ediyordu. Derviş Vahdetî aslında kendisinin de dâhil olduğu eski Jön Türklerin yeni dönemde iktidarın uzağında bırakılmasını eleştiriyordu.¹⁴⁹ Derviş Vahdetî'nin ilk başlardaki bu biraz da sitemkâr olan tavrının zaman geçtikçe keskin bir muhalefete dönüşmesinde, İttihat ve Terakkiden beklentilerinin karşılanmamış olmasının etkisi yadsınamaz. Zira kısa bir süre sonra Derviş Vahdetî yine Vol-

kan'da "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakikati" başlığı ile yazdığı yazısında "Öteden beri maksadımız İttihâd-ı İslamdır. Zira bu millet-i Osmaniye'nin selametini, biz, ancak İttihâd-ı İslamda görüyoruz."¹⁵⁰ diye yazacaktır.

Volkan gazetesi ve Derviş Vahdeti'nin yürüttüğü muhalif propaganda, o güne kadarki muhalif kuruluşların propagandalarına nazaran çok da alışılmış bir yöntem değildi. Siyasal söylemlerinde özellikle dinî terminolojiyi ağırlıklı olarak kullanması zaten bu konuda gerginlik yaşayan kesimler üzerinde daha da etkili oluyordu. Halkın dinsel duygularından faydalanarak, kalabalıkları İTC ve hükûmete karşı seferber etmeye çalışan Vahdeti'ye ilk destek, askerlik muafiyetlerinin kaldırılacağı söylentileri ortalıkta dolaşan medrese talebelerinden geldi. Volkan'ın dinî propagandasına ikinci olumlu yanıt, İstanbul'da bulunan orduda görev yapan erat tarafından verildi.¹⁵¹ Zaten, alaylı subayların ordudan uzaklaştırılmaları nedeniyle huzursuz olan erata karşı, mektepli subayların sert disiplini ve eratin dinî duygularına karşı kayıtsızlığı, muhalefetin elini güçlendiriyordu.¹⁵² Yine halk arasında İTC liderlerinin mason olduğu söylentileri yayılırken, ordudan uzaklaştırılan alaylı subaylar mektepli subayların "kâfir" olduklarını iddia edecek kadar ileri gidiyorlardı.¹⁵³

Derviş Vahdeti'nin yayımladığı Volkan gazetesinin bahsedilen propagandaları neticesinde İTC'ye muhalif İslamcı-geleneksel grup kimliği ortaya çıkmaya ve bir toplumsal taban oluşmaya başladı.¹⁵⁴ Bu toplumsal tabanı kendi amaçları için kullanmak isteyen Derviş Vahdeti ve arkadaşları tarafından 5 Nisan 1909'da "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kuruldu."¹⁵⁵ Cemiyetin programı yaklaşık bir ay evvel 3 Martta Volkan'da yayımlanmıştı. Buna göre; Cemiyetin ilkeleri ve programı, dine; insanların yaptıkları yasalara değil Kur'an-ı Kerim'e dayanıyordu. Osmanlılık yerine İslamcılık siyaseti öneriliyordu. Cemiyet propagandasını, özellikle tutucu kesim ve orduda alaylı subaylar ile erat arasında yapıyordu.¹⁵⁶

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetinin yayın organı Volkan'ın yayın politikasına bakıldığı zaman, II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ordu içerisinde alevlenen alaylı-mektepli subay mücadelesinde açık bir şekilde alaylı subayların tarafını tuttuğu anlaşılmaktadır. Hatta gazete, sıradan askerler arasında mektepli subaylara karşı mevcut hoşnutsuzluğu körükleyerek bunları Cemiyete üye olarak kaydediyordu. Örneğin 28 Mart 1909 tarihli Volkan gazetesinde 5. Alay namına bir mektup yayımlandı. Bu mektuba göre 5. Alay efradının tamamı İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetine katılmak istiyordu.¹⁵⁷ Yine 31 Mart 1909 tarihli Volkan'da 5.

Alaylı subayların ordudan uzaklaştırılmaları nedeniyle huzursuz olan erata karşı, mektepli subayların sert disiplini ve eratin dinî duygularına karşı kayıtsızlığı, muhalefetin elini güçlendiriyordu.

Alayın 4. Taburuna bağlı birkaç erin Cemiyete katılmak istediklerine dair bir mektup yayımlandı.¹⁵⁸

Çıkan bu tür haberler üzerine Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa 11 Nisan 1909'da orduya bir emir yayımladı. Bu emirde; mukaddes din duygularını kullanarak asker arasına nifak sokmak isteyen, "*irticaiyyûn ve zulm-ü istibdâd erbabına avdet ve kuvvet vermek maksadıyla*" İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulduğundan bahsedilerek, alay ve taburlarda bulunan askerlerin, imamlar tarafından vaaz ve nasihat edilmek suretiyle bu tür cemiyetlere dâhil olmalarının engellenmesi isteniyordu.¹⁵⁹ İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetinin kurularak toplumu ve ordu içerisinde yayılmasının sakıncalarına değinen bir raporda, o dönemde III. Ordu Kumandanı ve Rumeli Genel Müfettişi olan Mahmut Şevket Paşa'dan gelmişti. Mahmut Şevket Paşa, 6 Nisan 1909 tarihinde

Dinî duyguların kullanılarak, tek vücut ve disiplinli olması gereken ordularda görev yapan erlerin itaatsizliğe teşvik edilmesi de ülkeye büyük zarar verecektir, uyarısında bulunuyordu.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği raporunda; ülkenin en çok birlik ve beraberliğe muhtaç olduğu bir dönemde bazı kimselerin bu şekilde kutsal bir isimle cemiyet kurmasının gayrimüslimlerin de ayrışmasına neden olacağını belirtiyordu. Ayrıca, dinî duyguların kullanılarak, tek vücut ve disiplinli olması gereken ordularda görev yapan erlerin itaatsizliğe teşvik edilmesi de ülkeye büyük zarar verecektir, uyarısında bulunuyordu. Mahmut Şevket Paşa'ya göre bu sakıncalar nedeni ile bir an evvel önlem alınmalı ve gerekirse İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Meclis-i Mebûsan kararıyla kapatılmalıydı. Şayet bir an önce önlem alınmaz ve bu fikirler erler arasında yayılmaya devam ederse ileride çıkabilecek olan olayların engellenmesi artık mümkün olmayacaktır.¹⁶⁰ Bu tür emir ve uyarılara rağmen Cemiyetin ordu içerisinde yayılması engellenemeyecektir.

Buraya kadar özetlenmeye çalışılan olayların genel karakterine bakıldığı zaman, aslında Osmanlı ülkesinde bir iktidar mücadelesi yaşanmaktadır. Ancak ülkenin özgün şartları ve halkın siyasal kültür seviyesinin yetersizliği nedeni ile ne iktidardaki grupların ne de iktidar halkası dışında kalmış muhalif grupların geniş anlamı ile toplum içerisinde bir karşılığı yoktu. Bütün bu iktidar mücadelesi aslında kendisinde yönetebilme yetisini gören küçük bir kesimin kendi içerisinde yaşıyordu. Toplumsal tabanı olmayan bu grupların iktidar için dışardan bir gücü arkalarına alma ihtiyacı hissettikleri görülmektedir. Bu güç ise, bütün sıkıntılara rağmen geleneksel toplum yapısı içerisinde önemli yeri olan silahlı güç; yani ordu idi. Başta Makedonya'daki III. Ordu olmak üzere Osmanlı ordusu, Meşrutiyetten sonra yapılan yeni düzenlemeler ve tasfiyeler ile İTC'nin güvencesi

ve destekçisi hâline gelmişti. Buna karşılık başta İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti olmak üzere muhalefetin orduyu arkalarına alabilmek için tek şansı İttihat ve Terakki tarafından mağdur edilen alaylı subaylar ve bunların arasından çıktığı erler idi. Muhalefetin söylemlerinde kullandığı dinsel terminoloji ise hem ordudaki bu gayrimemnunlar zümresini hem de diğer toplumsal grupları harekete geçirmek için en kullanışlı araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

e- 31 Mart İsyanı (13 Nisan 1909)¹⁶¹

Yukarıda bahsedildiği üzere Meşrutiyetten sonra orduda yapılan yenilikler ve alaylı subayların tasfiyesi ordu içerisinde bir gayrimemnunlar zümresi ortaya çıkarmıştı. İşte İTC'ye muhalefet eden kesimlerin doğal destekçisi de bu tasfiyeye tabi tutulan alaylı subaylar ve onların içinden çıktığı erat olacaktır. Bu hoşnutsuzluğun farkına varan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti; orduda yerleştirilmeye çalışılan sert Prusya disiplini nedeni ile eratin temel dinî müeyyidelerden uzaklaştırıldığını iddia ederek, onları kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Aslında din ve şariat kisvesi altında bir siyasi mücadele yürütülüyordu. Sadece alaylı subaylar ve erat değil, tasfiyeye tabi tutulan sivil memurlar ve İstanbul'daki medrese talebeleri ve softalar da İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetinin doğal müttetikleri hâline gelmişti.¹⁶²

Meşrutiyetten sonra orduda yapılan yenilikler ve alaylı subayların tasfiyesi ordu içerisinde bir gayrimemnunlar zümresi ortaya çıkarmıştı.

Ülkede yaşanan ve padişah, cemiyet, ordu, muhalefet kutuplaşmalarından doğan bu gerilimin bir ihtilal hareketine dönüşmesi için küçük bir kıvılcım gerekli idi. Bu kıvılcım da İTC'ye muhalifliği ile bilinen Serbestî Gazetesi muharrirlerinden Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909'da kimliği belirsiz bir kişi tarafından vurularak öldürülmesi ile çakılmıştı. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve katilinin ortaya çıkarılmaması üzerine muhalif basın, hem hükûmete hem de İTC'ye daha şiddetli bir şekilde yüklenmeye başladı. 8 Nisandaki cenaze törenine İdam'ın iddiasına göre 30-40 bin kişilik bir kalabalık katıldı.¹⁶³

Kâmil Paşa Hükûmetinin devrilmesinde İttihat ve Terakkinin askerî baskısını; Hasan Fehmi'nin vurulmasında İttihat ve Terakkinin silâhını gören muhalefet, alaylı subaylara ve softalara, askerî isyanı başlatmak üzere gerekli komutu vermiştir. Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin doğurduğu heyecan, bunun için elverişli bir ortam teşkil ediyordu.¹⁶⁴

İsyan; 13 Nisan 1909'da İTC'nin Meşrutiyetin koruyucusu olarak düşündüğü ve bu nedenle İstanbul'a getirdiği, Makedonya'daki III. Orduya bağlı iyi

yetişmiş askerlerden kurulu avcı taburları er ve erbaşlarının, başlarında bulunan mektepli subaylara başkaldırmaları ile başladı.¹⁶⁵

31 Mart (13 Nisan 1909) İsyanından günümüze kadar bu konu hakkında yapılan çalışmalar ve yayımlanan dönemin şahitlerine ait hatıralara bakıldığı zaman, isyanın sebepleri, arkasındaki güçler ve destekçileri hakkında farklı görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir. Birtakım araştırmacılar isyanın arkasında II. Abdülhamit'i görmeye meyilli iken, bazıları iktidara tam anlamıyla sahip olmak için İTC'nin bu isyanı örgütlediğini düşünmektedir. Bu görüşlerin yanında üçüncü bir görüşe göre ise isyan; Meşrutiyetten itibaren gelişen muhalefet hareketinin, iktidara gelebilmek için ordu içerisinde buldukları taraftarlar ile düzenledikleri bir askerî darbedir. Buradaki muhalefetten kasıt yukarıda bahsedilen İTC tarafından iktidar denklemi dışında bırakılmış başta Ahrâr Fırkası olmak üzere siyaset ve basındaki bütün muhalif oluşumlardır. İsyanın en büyük sloganının "*Şeriat isteriz.*" olmasından yola çıkarak bunun tamamen irticai bir mahiyet taşıdığını iddia etmek de doğru değildir. Buradaki "*Şeriat isteriz.*" sloganı aslında muhalefetin, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti aracılığı ile asker ve halk arasında taraftar bulmak için dinî siyasete alet etmesinden başka bir şey değildi.¹⁶⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere isyanı düzenleyenler ve arkasındaki güçler kim veya kimler olursa olsun isyan sırasında kullanılan insan malzemesi ordudan ihraç edilmiş alaylı subaylar, mektepli subaylardan hoşnut olmayan er ve erbaşlar, tasfiyeye tabi tutulmuş sivil memurlar ve İstanbul'da bulunan ve İTC'nin laik uygulamalarından memnun olmayan dinsel gruplardı. İsmail Hâmi Danişmend de ordudan çıkarılan alaylı subaylar ile tensikat dolayısıyla açığa çıkarılan memurların 31 Mart İsyanındaki etkilerini kabul etmektedir.¹⁶⁷ Dönemin İTC taraftarı yayınlarından Asker Mecmuası'nda yayımlanan ve yazarı belli olmayan bir yazı, isyanla ilgili İTC'nin bakış açısını bir nebze ortaya koymasından ilgi çekicidir. Bu yazıda; isyanın sorumlusu olarak, başta II. Abdülhamit olmak üzere, devrisabıkta hiçbir liyakat göstermeden terfi eden ve Meşrutiyet sonrası yapılan tasfiyelerden rahatsızlık duyan İstanbul'daki Hassa Ordusunun subayları ve devri-sabıkın nimetlerinden faydalanıp ancak yeni dönemde bu fırsatı bulamayan istibdat artıkları gösteriliyordu.¹⁶⁸ Yine isyanın devam ettiği günlerde Balkan Gazetesi, isyanı bastırmak isteyen II ve III. Orduya bağlı askerlerin isyan hareketine ve isyan eden askerlere yönelik beyannamelerine yer veriyordu. "*Asker Sedası*" başlığı altında verilen bu beyannamelerde askerler, arkadaşlarını isyana sevk edenlerin din ve

İsyanın devam ettiği günlerde Balkan Gazetesi, isyanı bastırmak isteyen II ve III. Orduya bağlı askerlerin isyan hareketine ve isyan eden askerlere yönelik beyannamelerine yer veriyordu.

şeriatı sadece teşvik etmek için kullandıklarını ileri sürerek meseleyi şu şekilde açıklıyorlardı: “Devr-i sâbıkta birtakım hafiyeler, mürteşiler var idi değil mi? İdâre-i hükûmetin tebdiliyle bunlar nereye gittiler? Yalnız memuriyetlerinden azl ile İstanbul’un her bucağına dağıldılar her tarafa tohum-ı nifak saçmağa başlayarak milletin hazinesinden çalmakta oldukları paraları şimdi bulamayınca Meşrutiyet aleyhinde de hâfiyen kıyama kalkıştılar. Menba-i vâridâtlarının tekrar açılması için olanca kuvvetleriyle çalışarak devr-i istibdâdın tekrar avdet eylemesi uğrunda bin türlü tedâbir-i hainâne ittihazına teşebbüs ettiler. İşte hareketinizin müşevvikleri, müsebbibleri bu kısım erbâb-ı fesâddandır.”¹⁶⁹

Mebûsan Meclisi önüne toplanan yaklaşık 3000 kişilik isyancılara, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, Ders Vekili Halis Efendi ve Şerif Mehmet Sadık Paşa nasihat etmek için görevlendirilmiş; ancak isyancılar bunlardan Şerif Mehmet Sadık Paşa’yı katletmişlerdir.

İsyanın hazırlığı 12/13 Nisan gecesi başlamıştır. Asiler; 13 Nisan sabahı Arnavut Hamdi Çavuş, Tüfenkçi Ustası Raif Çavuş, İzmirli Ali, Yenipazarlı Ömer, Gevgilili Bölük Emini Mehmet, Gilanlı Hâzım, Yenişehirli Ali, Kırcovalı Selim, Selânikli Enis, gibi çavuş ve onbaşlıların önderliğinde¹⁷⁰ Sultan Ahmet Camii önünde toplanmaya başladılar. Burada isyancılara medrese talebeleri de katıldı ve isyancılar topluca Meclis-i Mebûsana doğru yürüyüşe geçtiler.¹⁷¹ “Şeriat isteriz.” sloganı ile yürüyen isyancı grup, yolda önlerine çıkan Harbiye Mektebi mezunu, yani mektepli subaylara saldırıyorlardı.¹⁷² Sina Akşin’e göre isyanın ilk günü çoğu mektepli subay olmak üzere İstanbul’da en az 20 kişi isyancılar tarafından öldürülmüştür.¹⁷³

Mebûsan Meclisi önüne toplanan yaklaşık 3000 kişilik isyancılara, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, Ders Vekili Halis Efendi ve Şerif Mehmet Sadık Paşa nasihat etmek için görevlendirilmiş; ancak isyancılar bunlardan Şerif Mehmet Sadık Paşa’yı katletmiş-

lerdir.¹⁷⁴ Asilerin yanında bulunan ordudan çıkarılmış, er kıyafetinde küçük büyük rütbeli subaylarla; sarıklı, fesli birtakım kişiler Meclis Müzakere salonuna girerek Şeyhülislam’a isteklerini bildirmişlerdir. Bu istekler şöyleydi:

1. “Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa’nın kabineden çekilmeleri,
2. Mebuslardan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi, Talât Beylerle, Şûra-yı Ümmet Gazetesi imtiyaz sahibi Dr. Bahattin Şakir’in hudut dışı edilmeleri,
3. Şeriat hükümlerinin tamamıyla tatbiki,
4. Başlarındaki mektepli subayların değiştirilmesi. Alaylı subaylardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin yerlerine iadesi,

5. *Yaptıkları hareketten yani silahlı ayaklanmadan dolayı mesul tutulmayacaklarının ve hiçbir suretle cezalandırılmayacaklarının temini.*"¹⁷⁵

İsyanın devam ettiği sırada 16 Nisan 1909 tarihinde yedi Osmanlı ordusunda görev yapan 5382 alaylı subay adına Meclis-i Mebusana bir dilekçe verildi. Bu dilekçede ordularda bulunan alaylı subaylardan % 80'inin kadro haricine çıkarıldığı ve geriye kalanının da getirilen imtihan usulüyle tasfiye edileceği iddia ediliyordu. Dilekçe sahipleri bundan sonra birtakım istekler ileri sürerek, kabul edilmediği takdirde "*Ordularda büyük fenalıklar çıkacağına selâmet-i vatan nâmına ihbâr eyleriz.*" diyerek dilekçelerini sonlandırıyorlardı. Bu dilekçe, Meclis tarafından, "*zâbitlerin alaylı olmasını kusur-ı askeri farzederek kadro haricine çıkarmak*" adalete uygun olmayacağı gerekçesiyle Harbiye Nezaretine havale edilmiştir.¹⁷⁶ İsyan sadece İstanbul'la sınırlı kalmamıştı. Ülkenin farklı bölgelerinde de genç ve mektepli subayların hayatları tehlikeye girmişti. Buralardan da mektepli subaylara karşı şiddet haberleri geliyordu.¹⁷⁷ Örneğin 21 Nisan 1909 tarihinde yani isyan henüz bastırılmadan evvel Erzurum'da bulunan IV. Orduya bağlı erler "*Şeriat isteriz, kulüpleri ve bazı mektepli zâbitleri istemeyiz.*"¹⁷⁸ sloganları atarak hükûmet meydanına toplanmışlardı. Ancak aynı belgede Erzurum Valisi Tahir Paşa, bu tür taşkınlıkların kimsenin burnu bile kanamadan bertaraf edildiğini yazmaktadır.¹⁷⁹

İsyanın çıkması üzerine İstanbul'da bulunan Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya müracaat ederek emirindeki birliklerle isyanı bastırabileceğini bildirmiş ve izin istemişti. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa bu teklife yanaşmayarak Harbiye Nazırı ile birlikte Yıldız Sarayı'na gitmiş ve istifasını padişaha sunmuştu. Mahmut Muhtar Paşa'ya göre asilerin başarılı olmasına Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyanın bastırılması konusunda gösterdiği bu çekingenlik neden olmuştu.¹⁸⁰

13 Nisan günü Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine padişah; hükûmeti kurma görevini eski Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya verdi.¹⁸¹ Padişah, isyan çıktığı zaman ilk önce hareketin kendisine karşı olduğunu zannederek telaşa kapılmışsa da daha sonra isyancıların asıl hedefinin, kendisi değil İTC olduğunu anlayınca durumu kendi lehine çevirmek için girişimlere başladı. Bu amaçla, Tevfik Paşa'yı hükûmeti kurmakla görevlendirdiği Hatt-ı Hümayûna Kanûn-ı Esasî'ye aykırı olmasına rağmen, Harbiye Nazırı olarak Ethem, Bahriye Nazırı olarak da Emin Paşa'nın tayin edilmesi isteğini yazdırdı. Padişahın bu isteği, neredeyse Meşrutiyetin ilk hükûmeti olan Sait Paşa Hükûmetinin istifasına yol açan Harbiye-Bahriye krizinin tekrar hortlamasına neden olacaktı. Bunun üzerine bu istek Hatt-ı Hümayûn'dan çıkarılmasına rağmen, Ethem Paşa ve Emin Paşa anılan Nezaretlere getirildi. II. Abdülhamit; 1909'un Mart ayı içerisinde çıkardıkları karışıklık nedeniyle Selanik ve Şam'a gönderilen Arap ve Arnavut asıllı muhafız birlikleriyle birlikte Yıldız'dan uzaklaştırılmış olan istihkâm taburunun, tekrar Yıldız'a getirilmesi için emir verdi. Ayrıca padişah, "*asker öyle istiyor diyerek*" özellikle Hassa Ordusuna bağlı birliklere kendisine yakın kişileri tayin etmeye başladı. Böylece

II. Abdülhamit; isyanla birlikte doğan otorite boşluğundan yararlanarak durumunu sağlamlaştırmak istiyordu. Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kendisine yakın adamlardan seçerek aslında orduyu kontrol altına almaya çalışıyordu.¹⁸² Yine padişah, isyan çıkar çıkmaz şeyhülislama hitaben gönderdiği İrade-i Seniye ile asi askerlerin hepsinin affedildiğini bildirdi.¹⁸³ Hatta Meşrutiyetin ilanından beri tasfiye edilen alaylı subaylar, askerler tarafından geri çağrıldı ve yeniden göreve atanmaları padişah tarafından onaylandı.¹⁸⁴

Devletin zirvesinde bütün bu değişiklikler ve olaylar cereyan ederken İstanbul'da askerlerin isyanı devam ediyordu. İsyancı askerlerin, mektepli subaylara karşı giriştikleri şiddet hareketlerinin artarak sürmesi üzerine, asi askerlere, padişahın nazarında alaylı ve mektepli subay diye bir ayırım olmadığını ve yapılan hareketlerin şeriata aykırı olduğunu anlatacak bir nasihat heyetinin gönderilmesi gündeme geldi. Ancak bu girişim, padişahın sarayı temsilen memur göndermemesi üzerine sonuçsuz kaldı.¹⁸⁵

II. Abdülhamit; isyanla birlikte doğan otorite boşluğundan yararlanarak durumunu sağlamlaştırmak istiyordu. Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kendisine yakın adamlardan seçerek aslında orduyu kontrol altına almaya çalışıyordu.

Karışıklıklar üzerine İTC'nin İstanbul'daki bütün temsilcileri âdeta yok olmuşlardı. İTC'nin boşluğunu hemen Ahrâr Fırkası ve temsilcileri doldurmaya başladılar. İstanbul'da bulunan İTC yanlısı gazetelerin matbaaları ve yazıhaneleri isyancılar tarafından yağmalandı.¹⁸⁶ Yunus Nadi'nin deyimıyla İstanbul'da tam bir "nefer devri" yaşıyordu. Aslında bu durum, bir taraftan da ülke yöneticilerinin kendilerine dayanarak ülkeyi yönettiklerini fark eden askerlerin, kendi adına siyasal sahneye çıkması anlamına gelmekteydi.¹⁸⁷

İTC'nin İstanbul'da bulunan temsilcilerinin ortadan kaybolmasına ve İttihatçı gazetelerin isyancılar tarafından kapatılmasına rağmen, Mizan, Serbestî gibi muhalif gazeteler yayınlarına devam ediyorlardı.¹⁸⁸ Hatta bu gazeteler isyancıların isteklerini sayfalarında yayımlayarak bir anlamda isyana destek veriyorlardı.¹⁸⁹

f- 31 Mart İsyanına Gösterilen Tepkiler

Yaşanan askerî isyana karşı ülkenin farklı kesimlerinden farklı tepkiler geliyordu. Öncelikle, isyana ve üyelerinin birçoğu saklanmak zorunda kalmasına rağmen, 16 Nisandan itibaren toplanmaya başlayan Meclis-i Mebûsanda bile farklı tavırlar göze çarpıyordu. Celal Bayar, mebûsların isyan karşısındaki görüş ve düşüncelerini üç kısma ayırmaktadır: 1- İsyancılara şiddetle karşılık vererek Meclis-i Mebûsan ve Kanûn-ı Esasî'nin korunmasını savunanlar ki bunla-

rın çoğu asilerin baskıları karşısında saklanmak zorunda kalmışlardı. 2- Millî, dinî, ırki fikirleri dolayısıyla isyancılar ile hemfikir olanlar. 3- Meclis-i Mebusanın kapanmaması ve mebusluklarının devam etmesi şartıyla isyancıların her tekli-fini kabul etmek isteyenler.¹⁹⁰

Başka bir tepki de ulema sınıfının ileri gelenlerinin oluşturduğu “*Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye*”nin Meclis-i Mebûsan ve Meşrutiyetin korunması konusunda yayımladığı beyannamelerdir.¹⁹¹

Yine isyanın ilk günlerinde Ahrâr Fırkasının yayın organı olarak tanınan Osmanlı gazetesi, ülkede bulunan bütün fırkalar ve cemiyetlerin bir nevi koalisyon yaparak fırkalar arası bir heyet kurmalarını öneriyordu. Tarık Zafer Tunaya’nın siyasi bir cemiyet olarak kabul ettiği “*Heyet-i Müttefika-i Osmaniye*” adı verilen oluşum, isyanın bastırılması ve Ahrârcıların dağılması nedeniyle ölü doğmuştu. Bilinen tek etkinliği 18 Nisan 1909 tarihinde yayımladığı beyannamedir. Beynamede, Meşrutiyet ve Meclis-i Mebûsanın korunması ve vatanın içine düştüğü durumdan kurtarılması için fırkaların birlik içinde çalışması öngörülüyordu.¹⁹²

İsyana karşı en önemli tepki, elbette ki Rumeli’de bulunan İTC Heyetleri ve askerî birliklerinden beklenmekteydi. Çünkü isyan nedeniyle İstanbul’da bulunan İTC teşkilatı tekrar yeraltına çekilmişse de Cemiyet, başta Selanik merkezi olmak üzere Rumeli’de hâlâ gücünü koruyordu. İsyana çıkar çıkmaz İstanbul’da bulunan İsmail Canpolat, derhâl Selanik’e bir telgraf çekerek “*Meşrutiyet mahvoldu.*” ifadesi ile cemiyet merkezini olaylardan haberdar etmiştir. Bunun üzerine Rumeli topraklarında bulunan bütün

İTC merkezleri derhâl harekete geçmiş ve saray ve Bâb-ı Âlî’ye protesto telgraf-ları göndermeye başlamışlardı. Gönderilen çok sayıda telgrafta¹⁹³ ileri sürülen id-dialar beş nokta üzerinde toplanabilir:

1- II. Abdülhamit Meşrutiyeti kaldırarak tekrar istibdat ve mutlakiyete dönmüştür.

2- Meclis-i Mebûsan fesholunmuştur.

3- Hüseyin Hilmi Paşa’nın meşru hükûmeti ortadan kaldırılarak yerine Tef-fik Paşa’nın “*mülevves*” hükûmeti kurulmuştur.

4- Bütün mebuslar öldürülmüştür.

5- Gayrimeşru Tefvik Paşa Hükûmeti “*cani*”dir.¹⁹⁴

Bu tepkiler üzerine İTC ve ordudan beklenen hareket gecikmedi. Kısa bir süre içerisinde kurulacak olan Hareket Ordusu ile isyan bastırılacaktır.

Karışıklıklar üze-rine İTC’nin İstan-bul’daki bütün temsilcileri âdeta yok olmuşlardı. İTC’nin boşlu-ğunu hemen Ahrâr Fırkası ve temsilcileri dol-durmaya başladılar.

g- Hareket Ordusunun Kuruluşu ve 31 Mart İsyanı'nın Bastırılması

İstanbul'da başlayan İsyanın haberi, 13 Nisan 1909'da Selanik'teki Cemiyet merkezinden sonra 14 Nisanda da yine Selanik'te bulunan ve İTC'ye ve Meşrutiyet rejimine bağlılığı ile bilinen III. Ordu merkezine geldi. Bu sırada Rumeli Genel Müfettişi ve III. Ordu Kumandanı olan Mahmut Şevket Paşa başkanlığında, Selanik Askerî Kulübü'nde (orduevi) yapılan toplantıdan gereken tedbirlerin alınması kararı çıktı. Ayrıca, Mahmut Şevket Paşa'nın teklifi üzerine, İTC ile ortak hareket edilerek, 14 Nisanda Selanik'te bir miting düzenlenmek suretiyle kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışıldı. Yaklaşık 20-30 bin kişinin katıldığı mitingden sonra İstanbul'daki olaylara müdahale kararı kesinleşti.¹⁹⁵

III. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa bu arada Edirne'de bulunan II. Ordu Kumandanı Salih Paşa ile de temasa geçerek İstanbul'a askerî müdahale konusunda mutabakat sağladı. İki komutan isyanı bastırmak için İstanbul'a "*Hareket Ordusu*"¹⁹⁶ adı altında büyük bir kuvvet sevk etmeyi kararlaştırarak çalışmalara başladılar. Hareket Ordusu, Selanik'ten Hüseyin Hüsnü Paşa kumandasındaki tümen ve gönüllülerden mürekkep kuvvetle, Edirne'den Şevket Turgut Paşa kumandasındaki bir tümeninden meydana geliyordu.¹⁹⁷ III. Ordu muntakasından toplandığı hâlde, II. Ordunun da katılması ile Hareket Ordusuna kimin kumanda edeceği tartışma konusu olmuş ve sonuç olarak, ilk başta Hüseyin Hüsnü Paşa Hareket Ordusunun ilk kumandanı olmuştur. Hareket Ordusu Kumandanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa bu ordunun Kurmay Başkanlığına da kendi emrinde görev yapan Erkân-ı Harbe Kolağası Mustafa Kemal Bey'i getirmişti.¹⁹⁸ Daha sonra 22 Nisan 1909'da III. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa Ayestefanos'a gelerek Hareket Ordusunun kumandasını ele almıştır.¹⁹⁹

15-16 Nisan gecesi İstanbul'a doğru ilerlemeye başlayan²⁰⁰ Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa; 19 Nisanda biri İstanbul halkına diğeri de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine olmak üzere iki beyanname yayımladı. İstanbul halkına hitaben yayımlanan beyanname, kansız bir şekilde başarılmış olan Meşrutiyet inkılabından muzdarip olan birtakım kişilerin, devrisabıkı tekrar iade etmek için harekete geçerek çıkardıkları fesat neticesinde birçok masumların kanları döküldüğü; bunun üzerine kurulan Hareket Ordusunun Meşrutiyet ve Kanûn-ı Esasî'yi korumak üzere harekete geçerek İstanbul'a doğru yürüdüğü belirtilerek isyan sırasında tarafsızlığını korumuş mazlum ahali ve efradın hiçbir zarar görmeyeceği ifade ediliyordu. Hareket Ordusunun amacı ise; "*Vatan ve millet hainlerine son ve kati bir ders-i intibah vermektir.*"²⁰¹ sözleri ile açıklanıyordu.

İkinci beyanname de yine aynı şekilde bazı kişilerin şahsi menfaatlerini gerçekleştirebilmek için Meşrutiyet rejimine karşı isyan ettiklerinden bahsedilerek Erkân-ı Harbiyeden ve İstanbul'da bulunan berri ve bahri bütün askerlerden iki husus talep ediliyordu:

"*Evvela Martın otuz birinci gününden evvel İstanbul'daki berrî ve bahrî kıtaât ve sefâine memur olan bilcümle erkân ve ümerâ ve zâbitânın bâtekrar kıtalarına iade olun-*

malarına katiyyen mümânaat etmeyerek bunların kâffe-i evâmirine körü körüne itaat ve inkıyâd göstereceklerine ve siyasi işlere bâdema hiçbir suretle müdahale etmeyerek yalnız vezâif-i mukaddese-i askeriyeleriyle meşgul olacaklarına dair Şeyhülislam ve Fetva Emîni ve Ders Vekili Efendiler hazerâtıyla kendi kumandanları huzurunda ve Kur'an-ı mübîn ve münîf üzerine ellerini basmış oldukları hâlde bir gün içinde umûmen İstanbul'da bulunan efrad ve küçük zâbitân yemin edeceklerdir.

Sâniyen kendilerini şeriat isteyiniz diye işgal ederek vatani tehlikeye düşürmüş olan alçakların tedibi için ordumuzca ittihâz olunacak tedâbir-i tenkiliye ve inzibâtiyeye katiyyen müdahale etmeyerek ve ordumuz efradına hatta yan gözle bile bakmayarak onları kendi öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini işgal etmiş olan hâfiyelerle edâniyi yine kendi zâbitlerine ihbar eyleyeceklerdir. Bu iki talebimiz İstanbul'da bulunan berrî ve bahrî bilumum silah arkadaşlarımız tarafından hüsn-i suretle kabul olunarak itaat-ı kâmile ve ciddiye ibraz eyledikleri takdirde esnây-ı icraatımızda kendilerine katiyyen ilişilmeyeceği hususlarının efrâd-ı merkûmeye anlayacakları lisan ile ihtar olunması ve derece-i mutâvaatlarının serian taraf-ı âciziyeye iş'arı rica olunur."²⁰²

Umûmi Meclisin de onayı ile Hareket Ordusunun zor kullanması hakka dönüşünce, İstanbul'da bulunan ve isyan sırasında Cemiyete karşı kışkırtıcılık eden siyasetçiler, gazeteciler ve hocalar, isyancı askerleri ortada bıraktılar.

Bu iki beyanname, aslında ordunun Meşrutîyetin koruyucusu rolüyle açıkça siyasete müdahalesi anlamına geldiği gibi isyanın bastırılmasından sonra ne yönde tedbirler alınacağını göstermesi açısından önemlidir. Hareket Ordusunun İstanbul'a yürüyüşü devam ederken Meclis-i Mebûsân ve Meclis-i Âyân azalarının iştirakiyle Ayestefanos'a gelecek burada bir Meclis-i Umûmi-i Millî toplandı. Bu Umûmi Meclis; Hareket Ordusunun yayımladığı beyannameleri desteklediğini belirten bir bildiri yayımladı.²⁰³ Umûmi Meclisin de onayı ile Hareket Ordusunun zor kullanması hakka dönüşünce, İstanbul'da bulunan ve isyan sırasında Cemiyete karşı kışkırtıcılık eden siyasetçiler, gazeteciler ve hocalar, isyancı askerleri ortada bıraktılar.²⁰⁴

Bu arada İstanbul'da bulunan askerlerin Hareket Ordusuna mukavemet göstermesi meselesi gündeme geldi. Bazı komutanlar II. Abdülhamit'ten müdahale edilmesi konusunda emir istediler. Ancak, padişah iki tarafında Müslüman kardeşler olması gerekçesiyle böyle bir şeye izin veremeyeceğini bildirmiştir. Hatta yeni Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa'yı İstanbul askerlerine göndererek karşı koymaları konusunda yemin etmelerini istemiştir. Dolayısıyla ne hükümet ne de padişah Hareket Ordusuna karşı herhangi bir direnişi tasvip etmemiştir.²⁰⁵

Böyle bir ortamda Hareket Ordusu, 23/24 Nisan gecesi İstanbul'a girmeye başladı. Padişah kan dökülmemesini emrettiği hâlde Bâb-ı Âlî'de, Taksim Kışla-

sı'nda, Taşkılla'da, Harbiye'de ve Selimiye'de görülen mukavemetler nedeniyle bazı çatışmalar olmuş hatta top bile kullanılmıştır.²⁰⁶ 25 Nisanda son olarak Selimiye Kışlası ve Yıldız Sarayı'ndaki 2. Fırka askerleri de teslim olunca Hareket Ordusu tamamen İstanbul'a hâkim olmuştur. Hareket Ordusu, Dersaadet'e hâkim olmaya çalıştığı süre içerisinde 49 kayıp, 82 yaralı vermişti. Asilerden ise 400 kişi ölürken yaklaşık 700 kişi yaralanmıştı.²⁰⁷

Hareket Ordusu Kumandanlığı, 25 Nisan 1909'da İstanbul halkına yayımladığı bir ilan ile sıkıyönetimin başladığını bildirdi. Bu ilana göre, *"Halkı heyecana sürükleyecek hareketlerden kaçınılması, akşam hava karardıktan sonra kimsenin sokağa çıkarmaması gerektiği, askerî kuvvetlerle kolluk kuvvetleri dışında kimsenin silah taşımaması, halkın iş ve güçleriyle eskisi gibi uğraşmaya devam etmeleri bildirilmiştir."*²⁰⁸ Aynı gün üç daireden oluşan Divan-ı Harb-i Örfî kuruldu. Birinci Daireye Tophane Nazırı Hurşit Paşa, ikincisine Topçu Livası Hasan Rıza Paşa, üçüncüsüne ise Nazif Paşa reis olarak tayin edildi.²⁰⁹ Bu arada Ayestefanos'ta bulunan Âyân ve Mebûsân Meclisi azaları İstanbul'a dönerek yine Meclis-i Umûmi-i Millî adı altında ortak toplanmaya devam ettiler. 27 Nisan 1909'da yapılan Meclis-i Umûmi-i Millî toplantısından ittifakla II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi kararı çıktı. Aynı gün II. Abdülhamit'in yerine Şehzade Mehmet Reşat tahta geçerek padişah oldu.²¹⁰

13 Nisan 1909'da başlayan isyan böylece ordu ve İTC'nin ittifakla hareket etmesi sonucu tamamen bastırılınca, isyan hareketine katılanlar veya isyanı kışkırttığı düşünülenler İstanbul'da kendilerini tehlikede hissetmeye başladılar. İsyân hareketinden sorumlu tutulandan birçoğu ülkeyi terk ederken bazıları tutuklanarak yargılanmaktan kurtulamadı. Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdetî, Kâmil Paşazade Sait Paşa, Abdullah Zühtü, Ali Kemal, Berat Mebusu İsmail Kemal, Serbest Gazetesi Başyazarı Mevlânzâde Rifat, Ergiri Mebusu Müfit, Ahrâr Fırkası Genel Sekreteri Nurettin Ferruh²¹¹ ve Sinop Mebusu Rıza Nur²¹² takibata uğrayanlar arasındaydı. Ayrıca Prens Sabahattin Bey, Mizancı Murat Bey, Osmanlı gazetesi sahibi Ahmet Fazlı Bey de tutuklanmışlardı. Bunlardan Prens Sabahattin Bey ile Ahmet Fazlı Bey suçsuz bulunarak serbest bırakılırken Mizancı Murat ömür boyu kalebentliğe mahkûm edildi. Yine Mevlânzâde Rifat ve Sait Paşa hakkında 10'ar yıl sürgün cezası verilirken Sait Paşa askerlikten tart edildi.²¹³ Muhaliflerin önde gelenlerinin dışında Mayıs ayı içerisinde başlayan Divan-ı Harp yargılamalarında isyan nedeniyle tutuklanan birçok kişi yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Başta askerî isyana teşvik eden öncü çavuşlar olmak üzere mektepli su-

31 Mart İsyanının en önemli kışkırtıcılarından sayılan Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdetî de idama mahkûm edilmiş ve cezası infaz edilmiştir.

baylara karşı girişilen hareketlerde suçlu tespit edilen birçok kişi idam cezasına çarptırılmış ve cezaları derhâl infaz edilmiştir. Bu arada, 31 Mart İsyanının en önemli kışkırtıcılarından sayılan Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdetî de idama mahkûm edilmiş ve cezası infaz edilmiştir.²¹⁴ Yurt dışına çıkanlar ile Prens Sabahattin gibi sorgulandıktan sonra tahliye olan muhaliflerin çoğu Avrupa'ya giderek yeni gazeteler çıkarmışlardı. Böylece bir kez daha muhalifler faaliyetlerini yurt dışında sürdürmeye başladılar.²¹⁵

31 Mart İsyanı, ülkede İTC'nin Meşrutiyetin ilanından beri beklediği ortamı yaratmıştı. İsyân bahane edilerek II. Abdülhamit tahttan indirilmiş, örfi idare ve divanharppler marifetiyle muhalefet ortadan kaldırılmış, hükûmete, Cemiyete karşı itiraz edemeyecek kişiler getirilmişti. Böylece, görünürde İttihatçıların ülkede gerçekleştirmek istedikleri değişiklikleri engelleyecek hiçbir güç kalmamıştı. İsyân aynı zamanda İttihatçılara askerî ve sivil bürokrasiye henüz tam olarak hâkim olamadıklarını göstermişti. Bu nedenle 31 Mart İsyanından önce başlanmış olan askerî ve sivil tasfiyeler için hızlı bir kanunlaştırma dönemine girilmiştir. İsyândan önce Meclis-i Mebûsâna verilen Tensikat Kanunu görüşmeleri hemen başlarken 1909'un yaz aylarında askerî bürokrasiyi İTC'nin istediği şekilde düzenleyecek bir dizi kanun çıkarılacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak II. Meşrutiyetin ilanından sonra yaşananlar aslında İstibdat Döneminde iktidar ve Jön Türk muhalefeti arasında yaşananlardan çok farklı değildi. II. Abdülhamit iktidarından hoşnut olmayan bütün kesimler –gayrimüslimler de dâhil- dünya görüşleri farklı olsa da II. Abdülhamit iktidarına karşı Jön Türk hareketi içerisinde yer almışlar ve Meşrutiyetin ilan edilmesi için çalışmışlardı. Ancak Meşrutiyetin ilanından sonra Jön Türk fraksiyonlarından İTC'nin ön plana çıkması ve yetkiyi paylaşma konusunda cimri davranması diğer fraksiyonların muhalefet geçmesine neden olmuştu. İTC'nin ülkedeki en geniş teşkilata sahip olmasının yanında orduyu da kontrol altına almasına karşı muhalefetin tek şansı İTC tarafından mağdur edilen kesimleri yanına çekerek bir toplumsal zemin oluşturmaktı. İşte bu zemini oluşturmak ve kitleleri harekete geçirmek için de İslam dini ve “Şeriat isteriz.” sloganı tamamen araç olarak kullanılmıştır. ■

¹ Bu çalışma yazarın “Yakın Tarihimizde Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla Meclisteki mebuslar tarafından İttihat ve Terakki Fırkası kurulmasına rağmen, bu çalışma boyunca hem Cemiyet daha kapsayıcı olduğu için hem de yazım birlikteliğini sağlamak adına İttihat ve Terakki Cemiyeti ifadesi kullanılacaktır.

³ İttihatçı subaylardan ilk önce dağa çıkan İttihat ve Terakki Cemiyetinin Manastır Merkezi üyelerinden Kolağası Resneli Niyazi Bey'di. Onun ardından Enver Bey ve Eyüp Sabri de birlikleriyle isyana katılacaklardır. (Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi, V, İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918)**, Ankara, (Tarihsiz), s.29-36.

- ⁴ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s. 32-33.
- ⁵ B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 206-207; A. B. Kuran, **İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 426-427.
- ⁶ Bayur, Yusuf Hikmet (1991), **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, Ankara, s. 60; Padişah, 24 Temmuz (11 Temmuz)da Meşrutiyeti ilân etmişse de resmî olarak ilân tarihi Makedonya'da Meşrutiyetin ilân edildiği 23 Temmuz (10 Temmuz) 1908 tarihi kabul edilmiştir. Öyle ki padişahın Kanûn-ı Esâsi'nin tekrar yürürlüğe konulması ve Meclis-i Mebûsanın toplanması ile ilgili İrâdesi'nin tarihi **Düstûr**'da 23 Temmuz (10 Temmuz) olarak kaydedilmiştir (**Düstûr**, Tertip: II, Cilt: I, Dersaadet, 1329, s.1-2).
- ⁷ İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1982), **Son Sadrazamlar**, II, İstanbul, s. 1061.
- ⁸ Akşin S., **Jön Türkler**, s. 144.
- ⁹ Cahid, Hüseyin "İslahata Nereden Başlamalı?", **Tanîn**, 1 Ağustos 1324/14 Ağustos 1908, Nu.: 14.
- ¹⁰ Akşin S., **Jön Türkler**, s. 144.
- ¹¹ Biren, Mehmet Tefik, **Bir Devlet Adamının II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, I, Yay. hzl Hürmen., F. Rezan İstanbul, 1993, s. 450.
- ¹² Paşa, Ahmet İzzet **Feryadım**, I, İstanbul, 1992, s. 70.
- ¹³ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, 2006, s. 156.
- ¹⁴ Yalçın, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, İstanbul, 1976, s. 14.
- ¹⁵ Bayur, Y. H. **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 69.
- ¹⁶ Bayur, Y. H. **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 71
- ¹⁷ **Düstûr**, II/I, s. 11-14.
- ¹⁸ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1987, s. 3; H. C. Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 21.
- ¹⁹ H. C. Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 20-21.
- ²⁰ Cahid, Hüseyin, "Yeni Heyet-i Vükela" **Tanîn**, 21 Temmuz 1324/3 Ağustos 1908, Nu.: 3.
- ²¹ Akşin, S. **Jön Türkler**, s. 149.
- ²² **Düstûr**, II/I, s. 3-4; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 68.
- ²³ **Düstûr**, II/I, s. 4-5.
- ²⁴ **Düstûr**, II/I, s. 9-10.
- ²⁵ Makedonya'da eşkıyalık yapanlar ve siyasi suçluların affedilmesinden sonra hapisanelerde bulunan adi suçlular da birçok yerde af isteği ile başkaldırmışlardı. Bunun üzerine hükümet af kanununu genelleştirmek zorunda kalmış, küçük kısıtlamalar dışında bütün suçluları affetmiştir. (**Düstûr**, II/I, s. 5-6). Meşrutiyetin ilanı ile birlikte çıkarılan genel af ile ilgili geniş bilgi için bk. Aslan, Taner "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, III/5, Kış-2009, Ankara, 2010, s. 41-60
- ²⁶ "Mevkufin-i Siyasiye-i Askeriye", **Tanîn**, 25 Temmuz 1324/7 Ağustos 1908, Nu.: 6.
- ²⁷ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, I, s. 68-69.
- ²⁸ A. Kansu, **1908 Devrimi**, s. 166.
- ²⁹ "Bazı Esrâr-ı Mühimme", **Tanîn**, 21 Temmuz 1324/3 Ağustos 1908, Nu.: 5; Hatta eleştirilen sadece Sait Paşa'nın eski devir adamlarına karşı müsamahakâr davranışı değildi. Aynı zamanda kendisi de en az onlar kadar devrisabık adamı olmakla suçlanıyordu. Sait Paşa'nın devrisabık seyyiatını açık bir şekilde anlatan bir yazı için bk. Ebüzziya Tefik, "Said Paşa Hazretlerine", **Asker**, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, Nu.: 1, s.28-32.
- ³⁰ İrtem, Süleyman Kâni (1999), **Meşrutiyet Doğarken, 1908 Jön-Türk İhtilali**, hzl. Kocahanoğlu, Osman Selim İstanbul, s. 84.
- ³¹ "Sadrazam Said Paşa Hazretlerine", **Tanîn**, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, Nu.: 5.
- ³² İnal, İbnülemin Mahmut Kemal **Son Sadrazamlar**, III, İstanbul, 1982, s. 1391; Ali Cevat Bey ve Enver Ziya Karal, Kamil Paşa'nın hükümet kurduğu tarih olarak 6 Ağustos 1908 tarihini kaydetmektedirler, bk. Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, hzl. Faik Reşit Unat, Ankara, 1991, s. 8; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s. 46.
- ³³ **Tanîn**, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, Nu.: 5.
- ³⁴ **Tanîn**, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908, Nu.: 6.
- ³⁵ Alkan, Ahmet Turan (2006), **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, s. 94-96.
- ³⁶ Cahid, Hüseyin (1908), "Taşralarda", **Tanîn**, 6 Ağustos 1324/19 Ağustos, Nu.: 19.

- ³⁷“Trabzon Valisinin İşten El Çektirilmesi”, **Tanîn**, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908, Nu.: 6; A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 4.
- ³⁸“Valilerin Azlı”, **Tanîn**, 25 Temmuz 1324/7 Ağustos 1908, No: 7.
- ³⁹Ahmad, Feroz (2007), **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul, s. 31-32.
- ⁴⁰Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim-Yaptıklarım, (1890-1922)**. hzl. H. Nâzım, İstanbul, 1945, s. 103-104.
- ⁴¹Emiroğlu, Kudret **Anadolu’da Devrim Günleri, II. Meşrutiyetin İlanı (Temmuz-Ağustos 1908)**, Ankara, 1999, s. 45. Emiroğlu eserinde Anadolu’nun hemen hemen bütün şehirlerini tek tek ele alarak meşrutiyetin buralarda nasıl karşılandığını ve eski devir bürokrasisine karşı halkın tepkisini etkili bir şekilde incelemektedir. Meşrutiyet ilan edildiğinde Bursa Valisi olan Mehmet Tevfik (Biren) Bey’de Bursa bağlamında bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, I, s. 465-470. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Cahid, “Taşralarda”, **Tanîn**, 6 Ağustos 1324/19 Ağustos 1908, Nu.: 19; A. Kansu, **1908 Devrimi**, s. 155-215.
- ⁴²Bayur, Y. H. **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 79-80.
- ⁴³Hakkı, İsmail “Ahali ve Memurin”, **Tanîn**, 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908, Nu.: 27.
- ⁴⁴Temiz ve parlak çıkacak kaç alınımız var?
- ⁴⁵“Küçük Memurların Ne Kabahati Var”, **Tanîn**, 27 Temmuz 1324/9 Ağustos 1908, Nu.: 9.
- ⁴⁶Tensikat: 1. Düzen verme(ler), düzenleme(ler). 2. Fazla memuru işten çıkarma. Devlilioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1999, s. 1080.
- ⁴⁷Bayur, Y. H. **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 90.
- ⁴⁸Tural, E. **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 47.
- ⁴⁹**Düstür**, II/I, s. 55-56; Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 48-49. Tural, Erkan eserinde bu iradenin tarihini 13 Ağustos olarak zikretse de; **Düstür**’da Rumi 1 Ağustos dolayısıyla Miladî 14 Ağustos olarak kaydedilmiştir.
- ⁵⁰**BOA. DH. MKT.** Dosya Nu.: 1280, Gömlek Nu.: 74.
- ⁵¹Tural, E. **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 50.
- ⁵²Biren, M. T **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, I, s. 466.
- ⁵³**BOA. DH. MKT.** D: 2613, G: 125; Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, I, s. 466.
- ⁵⁴**BOA. DH. MKT.** D: 1289, G: 79.
- ⁵⁵Cahid, Hüseyin “Dairelerde Tensikat”, **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, Nu.: 18.
- ⁵⁶Cahid, Hüseyin “Dairelerde Tensikat”, **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, Nu.: 18.
- ⁵⁷Hakkı, İsmail “Memurlar ve Amirler”, **Tanîn**, 22 Ağustos 1324/4Eylül 1908, Nu.: 32.
- ⁵⁸Ahmad, F. **İttihat ve Terakki**, s. 39.
- ⁵⁹“Şûrâ-yı Devlet Tensikati”, **Tanîn**, 22 Ağustos 1324/4 Eylül 1908, Nu.: 35; Şûra-yı Devlet tensikati, Meclis-i Mebûsan açıldıktan sonra yapılan oturumlarda da gündeme gelmiştir. Trabzon Mebûsu Mahmut Mazhar Bey tarafından Şûra-yı Devlet Reisi Fehmi Paşa’nın cevaplama için verilen istizah takririnde yapılan tensikatta yine devr-i sâbık adamlarının tercih edildiği, mekteplilerin dışarıda bırakıldığı iddia ediliyordu. Buna karşın Fehmi Paşa bir takım hatalar yapılmış olabileceğini kabul etmesine rağmen, tensikatın olabildiğince hak ve âdalete uygun yapılmaya çalışıldığını belirtiyordu (**Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I/I, Ankara, 1982, s. 307-313).
- ⁶⁰Cahid, Hüseyin “Kaht-ı Ricâl”, **Tanîn**, 31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908, Nu.: 13.
- ⁶¹Cahid, Hüseyin “İâne-i Milliye”, **Tanîn**, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, Nu.: 5.
- ⁶²Cahid, Hüseyin “Kaht-ı Ricâl”, **Tanîn**, 31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908, Nu.: 13.
- ⁶³“Devr-i Sâbık Memurları”, **Tanîn**, 24 Ağustos 1324/8 Eylül 1908, Nu.: 37.
- ⁶⁴“Müsabaka”, **İttihâd ve Terakki**, 4 Eylül 1324/17 Eylül 1908, Nu.: 19.
- ⁶⁵E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 57.
- ⁶⁶**MMZC**, I/I, s. 325-326; Tural, E. **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 57-58; Tural E. bu oturumun tarihini muhtemelen sehven yanlış yapılan tarih çevirisi nedeniyle 26 Aralık 1908 yazsa da oturum 26 Ocak 1909’da yapılmıştır.
- ⁶⁷**MMZC**, I/I, s. 350-351.
- ⁶⁸Bengi, Hilmi (2000), **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Yalçın Hüseyin Cahit**, Ankara, s. 118.
- ⁶⁹Türkgeldi, A. F. **Görüp İştiklerim**, s. 14.

- ⁷⁰ MMZC, I/I, s. 240. Tartışmalar için bk. 210-225, 230-240.
- ⁷¹ Bengi, H. **Yalçın, Hüseyin Cahit** s. 118.
- ⁷² MMZC, I/I, s. 603-611.
- ⁷³ M. K. **Son Sadrazamlar**, III, s. 1665; Türkgeldi, A. F. **Görüp İştiklerim**, s. 21; Bayur, Y. H. **Türk İnkılâbı İnal, Tarihi**, I/II, s. 172.
- ⁷⁴ Bayur, Y. H. **Türk İnkılâbı Tarihi**, I/II, s. 172.
- ⁷⁵ Tural, E. **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s.57, dn: 50.
- ⁷⁶ MMZC, I/I, s. 677.
- ⁷⁷ Türkgeldi, A. F. **Görüp İştiklerim**, s. 25.
- ⁷⁸ Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, İstanbul, 1969, s. 24.
- ⁷⁹ Meşrutiyetin ilanından sonra yayın hayatına başlayan Asker Mecmuası'nda çıkan "Çalışım" adlı makale bu konuda oldukça cesur sayılabilecek fikirler ileri sürmektedir. Mecmuanın kurucu ve başyazarı olan Erkân-ı Harp Kaymakamlarından Osman Senâi Bey yazdığı makalede, öncelikle meşrutiyetin ilanında ordunun ve genç subayların rolü üzerinde durmaktadır. Daha sonra ülkede yeni kurulan rejimin tek dayanağı olan genç subayların artık yaşlı ve Meşrutiyet idaresine yabancı kalan yaşlı subayların yerine geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu tezini doğrulamak için Fransa'da XIV. Louis zamanında gerçekleştirilen askerî modernizasyonu örnek gösteriyordu. Osman Senâi Bey'e göre Fransa'da asıl işini bir kenara bırakarak zevk ve sefa alemlerine dalan, kendi ordusuna bile yabancılaşan ve sadece "*salon kahramanı*" olan yaşlı subaylar kendilerine ihtiyaç hasıl olduğu zaman görevlerini hakkıyla yerine getiremediler. Bunun üzerine bu yaşlı subayların tamamı azledilerek yerlerine askerliği iyi bilen ve erlere yabancı olmayan genç subaylar getirildi. Böylece bu genç subaylar dönemin modern Fransız ordusunun temelini attılar. Dolayısıyla Senâi Bey'e göre Fransa'daki bu durum askerlikte önemli olanın apolet, rütbe olmadığını, tersine askerlik bilgi ve görgüsü olduğunu göstermektedir. Osman Senâi Bey, Fransa örneğinden yola çıkarak ülkede yapılacak askerî düzenlemelerin genç subayları memnun edecek şekilde yapılmasını öneriyordu. Senâi, Osman "Çalışım", **Asker**, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, Nu.: 1, s. 6-13.
- ⁸⁰ Ayışığı, Metin (1997), **Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasi Hayatı**, Ankara, s. 21.
- ⁸¹ Alkan, A. T. **Ordu ve Siyaset**, s. 66.
- ⁸² Çadırcı, Musa (1989), "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara: Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, s. 44.
- ⁸³ Kayalı, Kurtuluş (1986), "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İstanbul, s. 1256.
- ⁸⁴ Y...., "Ordumuz", **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, Nu.: 18.
- ⁸⁵ Danişmend, İsmail Hamî (1974), **Sadr-ı âzam Tefik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası**, İstanbul, s. 7-8.
- ⁸⁶ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1908-1920)**, III/6, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1996, s. 104.
- ⁸⁷ Senâi, Osman "Yaverler", **Asker**, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, Nu.: 1, s.17-23.
- ⁸⁸ Kayalı, K. "Yenileşme Hareketleri ve Ordu", s. 1255.
- ⁸⁹ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Ankara, 1970, s. 5; O dönemde Edirne'de bulunan II. Orduda görev yapan İsmet İnönü, saraya yakın ve merkezde bulunan subaylara göre taşradaki subayların düzensiz maaş ve haksız terfilerle maruz kaldığını kabul etmekle beraber, III. Ordu subaylarının diğer ordularda görev yapanlara göre daha şanslı olduklarını iddia etmektedir. İnönü'ye göre III. Ordu subaylarına bol ve muntazam maaşlar verilmekteydi. (İsmet İnönü, **İnönü'nün Hatıraları, Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, (Yay. hzl. Sebahattin Selek), İstanbul, 1969, s. 56).
- ⁹⁰ Tahsin Paşa (2008), **Abdülhamit, Yıldız Hatıraları**, Yay. hzl. Kudret Emiroğlu, Ankara, s. 198-199.
- ⁹¹ Eski Askerî Rütbelerin bugünkü karşılıkları şöyledir: Müşir-mareşal; 1. ferik-korgeneral; ferik-tümgeneral; mirliya tuğgeneral; miralay-albay (1993), kaymakam-yarbay; binbaşı-binbaşı; kolağası-on yüzbaşı; yüzbaşı-yüzbaşı; mülâzım-ı evvel-üstegmen; mülâzım-ı sâni-teğmen. Görgülü, İsmet **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Ankara, s. 4.

- ⁹² Karşılaştırmalı tablo için bk. Çadircı, M. "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", s. 47; Ayışığı, M. **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s. 2.
- ⁹³ Yalman, Ahmed Emin (1997), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, I**, Yay. hzl. Erdinç, Erol Şadi, İstanbul, s. 86-87.
- ⁹⁴ Bayur, Y. H. **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 89-90
- ⁹⁵ Ayışığı, M. **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s. 21.
- ⁹⁶ Zekeriya Türkmen (2001), **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Ankara, s. 7
- ⁹⁷ Y..., "Ordumuz", **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, No: 18.
- ⁹⁸ Turfan, M. N. (2003), **Jön Türklerin Yükselişi**, çev. Morali, Mehmet İstanbul, s. 194-195.
- ⁹⁹ Akşin, S. **31 Mart Olayı**, s. 26; Turfan, M. N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 195.
- ¹⁰⁰ **BOA. İrade Askerî**, D: 77, G: 1326/L-59.
- ¹⁰¹ **BOA. İrade Askerî**, D: 77, G: 1326/L-59; **BOA, Y. PRK. BŞK.** D: 79, G: 61; **BOA, Y. A. RES.**, D: 158, G: 81.
- ¹⁰² Turfan, M. N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 195-196.
- ¹⁰³ Cevat, A. **Otuzbir Mart Hadisesi**, s. 15-16.
- ¹⁰⁴ Akşin, S. **Jön Türkler**, s. 154-155.
- ¹⁰⁵ Meşrutiyet'in Koruyucusu.
- ¹⁰⁶ Alkan, A. T. **Ordu ve Siyaset**, s. 108.
- ¹⁰⁷ Yıldız, Sıddık (2006), **Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 16-17.
- ¹⁰⁸ Baydar, Mustafa (1955), **31 Mart Vakası**, İstanbul, s. 9.
- ¹⁰⁹ **Takvim-i Vekayi**, 28 Teşrin-i Evvel 1324/10 Kasım 1908, Nu.: 35; Alkan, A. T. **Ordu ve Siyaset**, s. 105.
- ¹¹⁰ Akşin, S. **Jön Türkler**, s. 160-161.
- ¹¹¹ Jön Türkler ve İttihât ve Terakki Cemiyeti içerisindeki farklılıklar hakkında geniş bilgi için bk. Suavi Aydın, "İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Editörler: Tanıl Bora- Murat Gültekingil, İstanbul, 2001, s. 117-128.
- ¹¹² Tugay, Asaf **İbret, II**, İstanbul, 1962, s. 15.
- ¹¹³ Tugay, A. **İbret, II** s. 16.
- ¹¹⁴ Akşin, S. (1974), "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIX/1, Ankara, s. 126.
- ¹¹⁵ Akşin, S. **31 Mart Olayı**, s. 14; Bu gelenler arasında hürriyet kahramanları, büyük mücadeleciler ve değerli adamlar olduğu gibi, iktidar düşkünleri, maceracılar, şantajcılar, jurnalciler ve adi suçları yüzünden sürülmüş olanlar da vardı. Yalman, A. E. **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 77.
- ¹¹⁶ Birinci, Ali (1990), **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul, s. 37.
- ¹¹⁷ Tunaya, T. Z. **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 233; Ahmet Bedevî Kuran, Cemiyet'in kurucuları olarak, Avnullah El Kâzîmî, Nazmi Bey 1945, Arap İsmail Hakkı ve Abdülkadir Beylerin isimlerini kaydeder. Ahmet Bedevî Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, s. 264.
- ¹¹⁸ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 37.
- ¹¹⁹ Tunaya, T. Z. **Siyasi Partiler**, s. 234.
- ¹²⁰ Tunaya, T. Z. **Siyasi Partiler**, s. 235.
- ¹²¹ **BOA. DH. MKT.** D: 2663, G: 89.
- ¹²² **BOA. DH. MKT.** D: 1280, G: 77-1
- ¹²³ **BOA. DH. MKT.** D: 1280, G: 77-2.
- ¹²⁴ Akşin, S. "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s. 130.
- ¹²⁵ Akşin, S. "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s. 131.
- ¹²⁶ Akşin, S. "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s. 131.
- ¹²⁷ Birinci A., **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 37.

- ¹²⁸ Akşin, S. “31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası” **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (Doç. Dr. Cem Sar’a Armağan), XXVII/3, Eylül 1972, s. 545.
- ¹²⁹ Kuran, A. B. **Jön Türkler**, s. 260.
- ¹³⁰ Kuran, A. B. **Jön Türkler**, s. 262.
- ¹³¹ Akşin, S. “Sabahattin Bey ve Ahrâr Fırkası”, s. 548.
- ¹³² Akşin, S. “Sabahattin Bey ve Ahrâr Fırkası”, s. 548; Kuran, Ahmet Bedevi Prens Sabahattin Bey’in döntüş tarihi olarak Rumî 21 Ağustos 1324 yani Miladî 3 Eylül 1908 tarihini vermektedir. Kuran, A. B. **Jön Türkler**, s. 265.
- ¹³³ S. Akşin, “Sabahattin Bey ve Ahrâr Fırkası”, s. 548.
- ¹³⁴ Tunaya, T. Z. **Siyasi Partiler**, s. 239-240; A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 270; S. Akşin, “Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, s. 556.
- ¹³⁵ Tunaya T. Z., **Siyasi Partiler**, s. 239-240; Kuran, A. B. bu isimlere Ahmet Samim Bey ile Solon ve Bebi Kazanova Efendileri dâhil etmektedir. (A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 270); Akşin, S. ise Ahrar Fırkası kurucularını Umumi Kâtip Nurettin Ferruh, muhasip Arif, Celalettin ve üyeler Sait, Mahir Fazlı, Ahmet Kıbrıslı Şevket ve Ahmet Paşa olarak zikretmektedir. Akşin, S. “Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, s. 556).
- ¹³⁶ Akşin, S. “Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, s. 557.
- ¹³⁷ Birinci, A. **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 37.
- ¹³⁸ Akşin, S. “Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, s. 557.
- ¹³⁹ Tunaya, T. Z. **Siyasi Partiler**, s. 241.
- ¹⁴⁰ Kuran, A. B. **Jön Türkler**, s. 271.
- ¹⁴¹ Akşin, S. “Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, s. 557, dn:42.
- ¹⁴² Örneğın Sait Paşa Hükümeti döneminde II. Abdülhamit’in hafiyelerinden Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey Zaptıye Nezaretine tayin edilmişti ki, bu durum Meşrutiyet’in ilanı ile hafiyelik ve jurnalcılığın biteceğini düşünen kişilerin hayal kırıklığına neden olmuştu. Gelen eleştiriler üzerine Sait Paşa bu kişiyi görevden almak zorunda kalmıştı. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür (A. Tugay, **İbret**, II, s.39).
- ¹⁴³ Cahid, Hüseyin “İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Ahrâr Fırkası”, **Tanîn**, 15 Mart 1325/ 28 Mart 1909, Nu.: 236.
- ¹⁴⁴ Cahid, Hüseyin “İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Ahrâr Fırkası”, **Tanîn**, 15 Mart 1325/ 28 Mart 1909, Nu.: 236.
- ¹⁴⁵ Tunaya, T. Z. **Siyasi Partiler**, s. 245-246.
- ¹⁴⁶ Bayar, Celal (1997), **Ben’de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, I, İstanbul, s. 126.
- ¹⁴⁷ A Cevat., **Otuzbir Mart Hadisesi**, s. 45.
- ¹⁴⁸ Akşin, S. **31 Mart Olayı**, s. 21.
- ¹⁴⁹ Vahdetî, Derviş “Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Enver Beylere”, **Volkan**, 29 Teşrin-i Sâni 1324/11 Ocak 1909, Nu.:2
- ¹⁵⁰ Vahdetî, Derviş “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti’nin Hakikati”, **Volkan**, 29 Şubat 1324/13 Mart 1909, Nu.: 69.
- ¹⁵¹ Turfan, M.N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 196.
- ¹⁵² Alkan, A.T. **Ordu ve Siyaset**, s. 111.
- ¹⁵³ Danişmend, İsmail Hâmi (1972), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, İstanbul, s. 372.
- ¹⁵⁴ Turfan, M.N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 196.
- ¹⁵⁵ Tunaya, T. Z. **Siyasi Partiler**, s. 261; F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 61.
- ¹⁵⁶ Ahmad, F. **İttihat ve Terakki**, s. 61.
- ¹⁵⁷ Yıldız, S. **31 Mart İsyanı**, s. 71-72.
- ¹⁵⁸ Bayar, C. **Ben de Yazdım**, s. 207.
- ¹⁵⁹ Yıldız, S. **31 Mart İsyanı**, s. 72-73.
- ¹⁶⁰ Mutluçağ, Hayri “Mahmut Şevket Paşa’nın Bir Uyarması”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1967, s.26-28.
- ¹⁶¹ Miladî: 13 Nisan 1909, Rumî: 31 Mart 1325. İsyân Rumî takvime göre tarihine atfen 31 Mart İsyanı olarak adlandırılmaktadır.

- ¹⁶² Akşin, S. **31 Mart Olayı**, s. 20, Baydar, M. **31 Mart Vakası**, s. 7.
- ¹⁶³ Akşin, S. **Jön Türkler**, s. 197-198.
- ¹⁶⁴ Uçar, Muhittin Selçuk (2007), **Siyasal Gelişmeler Işığında 31 Mart Olayı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, s. 127.
- ¹⁶⁵ A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 110.
- ¹⁶⁶ Akşin, S. **Jön Türkler**, s. 201-202.
- ¹⁶⁷ Danişmend, İ. H. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, s. 371.
- ¹⁶⁸ “31 Mart Vak’a-i Hayriyesi ve Netayici”, **Asker**, 1 Mayıs 1325/14 Mayıs 1909, Nu.: 15, s.139-140. s.139-144
- ¹⁶⁹ “İstanbul’da Erbâb-ı Fesâd Tarafından İğfal Edilen Arkadaşlarımıza”, **Balkan**, 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, Nu.: 720; yine Rumeli ordularında görev yapan askerler tarafından isyancılara gönderilen beyannamelerden birinde devrisabıkta yılda bir kez alınan maaşların yeni dönemde düzenli şekilde ödenmeye başlamasından bahsedilerek bu şartlarda yine istibdat rejiminin mi istendiği soruluyordu. Bu beyannameden Meşrutiyetten sonra Rumeli’de görev yapan askerlerin en azından maddî olarak belli ölçüde tatmin edildikleri anlaşılmaktadır. Beyanname için bk. “İstanbul İhtilalcilerine”, **Balkan**, 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, Nu.: 720.
- ¹⁷⁰ Türkmen, Zekeriya (1999), **Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Ankara, s. 13.
- ¹⁷¹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform Devrim ve Cumhuriyet:Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808-1975**, II, İstanbul, 1983, s. 338.
- ¹⁷² Türkmen, Z. **Hareket Ordusu**, s. 14.
- ¹⁷³ Akşin, S. **Jön Türkler**, s. 205.
- ¹⁷⁴ Türkmen, Z. **Hareket Ordusu**, s. 14.
- ¹⁷⁵ Bayar, C. **Ben de Yazdım**, I, s. 103-104; Ayrıca bk. David Farhi, “The Şariat as a Political Slogan: Or the “İncident of the 31 st Mart”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 7, Nu.: 3 Oct., 1971, s. 276.
- ¹⁷⁶ **MMZC**, I/3, Ankara, 1982, s. 24-25; Ahmet Turan Alkan bu sayıyı muhtemelen hesaplamada sehven yapılan bir hata nedeniyle 5281 olarak kaydetmektedir. Alkan, A. T. **Ordu ve Siyaset**, s. 129; Bayar, Celal Takvim-i Vekayi’ye dayanarak bu dilekçeye imza koyanların sayısını 7676 olarak kaydetmektedir. (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s. 114); Ahmet Emin Yalman imzacı subayların sayısı konusunda Celal Bayar’a katılırken bu dilekçenin İsyanın ikinci günü yani 14 Nisanda verildiğini söylüyor (Yalman, **Gördüklerim Geçirdiklerim**, s. 111).
- ¹⁷⁷ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s. 119-122; 18 Mayıs tarihli Tanin gazetesi, “Vilayetlerde İrtica” başlığı ile verdiği haberde 31 Mart İsyasının İstanbul dışında kalan bölgelerde nasıl algılandığını anlatıyordu. (“Vilayetlerde İrtica”, **Tanin**, 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909, No: 253).
- ¹⁷⁸ **BOA. DH. MKT. D:** 2803, G: 21.
- ¹⁷⁹ Bu yazının Dahiliye Nezaretine gönderildiği tarih, 2 Mayıs 1909’dur. Yani Hareket Ordusunun isyanı bastırmasından sonraya tekabül ediyor. (**BOA. DH. MKT. D:** 2803, G: 21). Vali Paşa’nın bu açıklamasına rağmen Erzurum’da küçük çaplı olayların devam ettiği anlaşılmaktadır. 14 Mayıs 1909’da yine Erzurum Valisi Tahir Paşa’nın merkeze gönderdiği telgraf Erzurum’daki olayların seyrini şu şekilde anlatmaktadır: “... *Erzurum ahalisi Meşrutiyet lehindedir ve mülhakatça da Muhalif bir hâl işitilmemiştir. Lakin efrad-ı askeriye mektebli zabitanın bazılarını istememek yolunda 8 Nisan 325 te Başladıkları talepte devam eyliyor. Müşir Paşa (Dördüncü Ordu Komutanı) nasihat eyledikçe şımarıp inatlarında ısrar gösteriyorlar. İstemedikleri zabitler ise unsurlar beynindeki muhabbetin devamındaki fevaidi takdir edici münevver fikirli zevattır. Kumandan Paşa efradın talim ve taallümatla iştilal eylemekte oldukları ve bunların itaatsızlığı zabitler hakkındaki talebe muhtasar olub asayiş ve sükûn-ı memleket için mücib-i endişe bir hal olmadığını temin eylemektedir. Erzurum’da mütenevvi birçok topçu alayları ve beş tabur piyade olmak münasebetiyle cihet-i askeriye’nin tedabirine muhtac olan bu keşakeşin biran evvel defî muktezidir. 1 Mayıs 325, Vali Tahir”.* (**BOA. DH. MKT. D:** 2813, G: 76-1). Erzurum’daki bu durum o dönemde İstanbul’a ulaşmış olan Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa’ya iletilmiş ve onun da emri üzerine Erzincan’da bulunan IV. Ordu birlikleri Erzurum’daki olaylara müdahale etmişti. Erzurum Valisi Tahir Paşa IV. Ordunun müdahalesini 6 Haziran 1909’da Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafla şöyle anlatıyordu: “*Dördüncü Ordu*

Müşiri elyevm yedi tabur piyade ve iki tabur top ile Erzurum'a geldi. İstikbale giden kale ve seyyar topçuları içinde serkeş olan birkaç çavuş ve onbaşı taht-ı tevkife aldırılması üzerine meslek-i itaatta sabit olan efrad tarafından vazife başına gelen mektepli zabıtlarına kemal-i meserret ve şükranla inkiyad gösterdiklerinden hamdolsun burada o cihetten mucib-i endişe bir hal kalmadığı arz olunur efendim. 24 Mayıs 325, Erzurum Valisi Namına Tahir". (BOA. DH. MKT. D: 2835, G: 81-1).

¹⁸⁰ Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar, Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya İlişkileri**, (Osmanlıcadan Çeviren: Nurcan Fidan), Ankara, 1999, s. 51.

¹⁸¹ Cevat, A. **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 129.

¹⁸² Bayur, Y. H. **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 108-109.

¹⁸³ Cevat, A. **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 49.

¹⁸⁴ Turfan, M. N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 280, dn. 89.

¹⁸⁵ Cevat, A. **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 58-59.

¹⁸⁶ Ahmad, F. **İttihat ve Terakki**, s. 62-63.

¹⁸⁷ Alkan, A. T. **Ordu ve Siyaset**, s. 129-130.

¹⁸⁸ Kuran, A. B. **Jön Türkler**, s. 278.

¹⁸⁹ Turfan, M. N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 280, dn. 89.

¹⁹⁰ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, s. 114.

¹⁹¹ Güresin, E. **31 Mart İsyanı**, s. 58; Cemiyetin mebuslara yönelik yayımladığı beyanname için bk. A. Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 134; Ayrıca Cemiyet-i İlmiye-i İslamiyenin isyancı askerlere isyanı durdurmaları için çağrı yaptığı Beyanname için bk. "Asker Evladlarımıza Hitabımız", **Beyân-ül Hak**, II/29, 6 Nisan 1325, s. 668-676.

¹⁹² Cevat, A. **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 135-137; T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 275-277.

¹⁹³ İsyân üzerine Dersaadet'e gönderilen çok sayıda telgraf örneği için bk. **MMZC**, I/3, s. 24-26, 41-42, 43-53, 72-82, 89-97; İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 40-53.

¹⁹⁴ İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 53.

¹⁹⁵ Türkmen, Z. **Hareket Ordusu**, s. 18.

¹⁹⁶ İsyancıları bastırmak için kurulan bu orduya "Hareket Ordusu" adının o dönemde Selanik 11. Redif Kumandanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın emrinde bulunan Erkân-ı Harp Kolağası (Kurmay Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından verildiği iddia edilmektedir. (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, s. 154; Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 21).

¹⁹⁷ İnönü, İ. **İnönü'nün Hatıraları**, s. 76.

¹⁹⁸ Türkmen, Z. **Hareket Ordusu**, s. 19.

¹⁹⁹ Alkan, A. T. **Ordu ve Siyaset**, s. 133.

²⁰⁰ Bayur, Y. H. **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 198.

²⁰¹ Ali Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 137-138; Bayar, C. **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, II, İstanbul, 1997, s. 170-171.

²⁰² "31 Mart Vak'a-i Askeriyesi ve Netayıcı", s. 141-142; Ali Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 140-141; Bayar, C. **Ben de Yazdım**, II, s. 168-169.

²⁰³ Kuran, A. B. **İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 466.

²⁰⁴ Turfan, M. N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 199.

²⁰⁵ Danişmend, İ. H. **31 Mart Vak'ası**, s. 116-117.

²⁰⁶ Danişmend, İ. H. **31 Mart Vak'ası**, s. 118.

²⁰⁷ Türkmen, Z. **Hareket Ordusu**, s. 50.

²⁰⁸ Türkmen, Z. **Hareket Ordusu**, s. 50.

²⁰⁹ Bayar, C. **Ben de Yazdım**, II, s. 23.

²¹⁰ Turfan, M. N. **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 200.

²¹¹ Güresin, E. **31 Mart İsyanı**, s. 69-70.

²¹² Nur, Rıza (1992), **Hayat ve Hatıratım, I, Rıza Nur Kendini Anlatıyor**, Yay. hzl. Dilipak, Abdurrahman, İstanbul, s. 302.

²¹³ Güresin, E. **31 Mart İsyanı**, s. 70.

²¹⁴ Güresin, E. **31 Mart İsyanı**, s. 70-74.

²¹⁵ Yalman, A. E. **Gördüklerim Geçirdiklerim**, s. 117-118.